

Een gouden muntschat uit het Merovingisch grafveld te Broechem (gem. Ranst, prov. Antwerpen)

Rica Annaert & Johan van Heesch

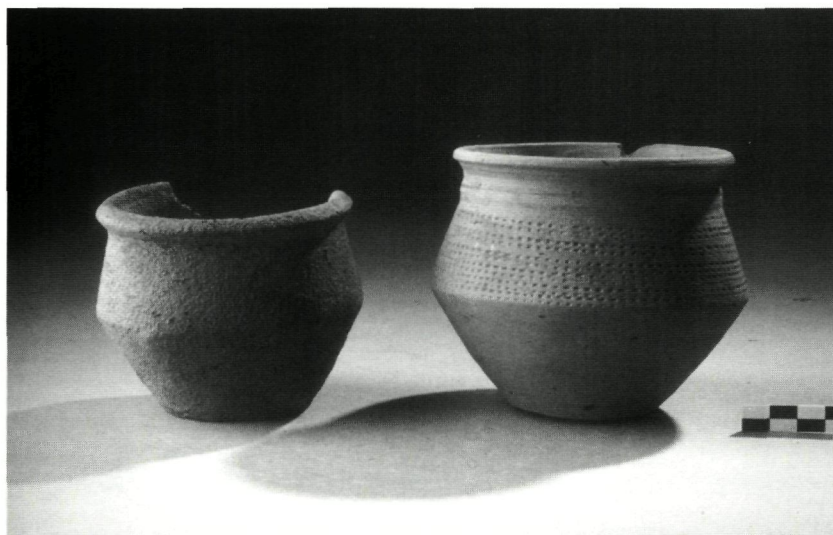
met medewerking van Arent Pol

1 Inleiding

In maart 2001 meldde de heer Roland De Wilde aan het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed-V.I.O.E. (voorheen I.A.P.) de vondst van twee intacte potjes op een onbebouwd perceel in de woonwijk van de Nierlenderstraat te Broechem. De vondst gebeurde tijdens het uitgraven van een put voor de installatie van een waterpomp, op een toen nog braakliggende schapenweide. Nog dezelfde dag bracht het V.I.O.E. (voorheen I.A.P.) een bezoek ter plaatse. De potjes konden onmiddellijk geïdentificeerd worden als Merovingisch: één in Eifelwaar en één biconisch met radstempelversiering op de schouder (fig. 1). De gaafheid ervan

deed vermoeden dat hier een nog ongekend Merovingisch grafveld ontdekt was. De heer De Wilde woont op het oostelijk aanpalende perceel en was bereid een controle op de werkput te laten uitvoeren tijdens de voortzetting van de werken¹. Deze controle werd uitgevoerd door Joke Bungeneers van de Dienst Cultureel Erfgoed van de Provincie Antwerpen i.s.m. Danny Huygens². Bij het uitbreiden en opkuisen van de werkput tekende zich al snel een inhuma-tiegraf af wat het eerder gestelde vermoeden bevestigde.

Later dat jaar meldde dezelfde eigenaar aan het IAP dat in de zeer nabije toekomst het perceel zou bebouwd worden met een ééngezinswoning en stallen en dat ook zijn eigen tuin

1 Toevalsvondst van 2 Merovingische potjes.
The 2 Merovingian bowls found by accident.

¹ Wij houden eraan om bij deze gelegenheid de heer en mevrouw Roland en Leen De Wilde te bedanken voor hun interesse en vooral hun gastvrijheid gedurende de ganse termijn van de opgravingen.

² Wij danken Joke Bungeneers voor het ter beschikking stellen van de tekeningen, spoorbeschrijvingen en dia's gemaakt tijdens dit werfonderzoek.

gedeeltelijk zou heringericht worden. Dit was de aanleiding tot het opstarten van een preventief archeologisch onderzoek op de bedreigde gronden. Tijdens deze opgravingscampagne gaven de eigenaars van het westelijk aangrenzende perceel te kennen dat ook zij plannen hadden om hun tuin volledig om te spitten en in te zaaien met gazon³. Dit gaf de gelegenheid dit grafveld ook in westelijke richting verder te traceren. In totaal werd een oppervlakte van ongeveer 1560 m² onderzocht in de periode van september 2001 tot oktober 2002 en van september 2003 (fig. 2)⁴.

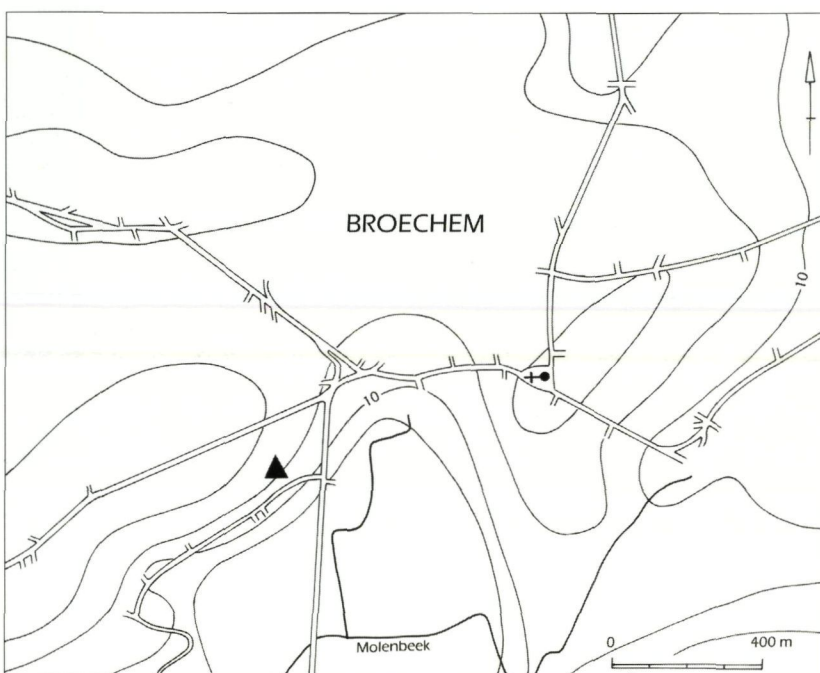
De verwerking van de opgravingsgegevens moet nog aangevat worden. In één graf werd echter een unieke vondst gedaan nl. een goudschat van tien munten. Deze vondst is dermate belangrijk dat ze als een apart onderdeel gepubliceerd wordt samen met nog twee gelijkaardige gouden munten, één uit een onderzochte grafcontext, de andere een toevalsvondst uit de zeventiger jaren op het noordelijke aanpalende perceel. De twaalf gouden munten werden inmiddels aangekocht door het Munt- en Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Samen met de munten zal de grafcontext van beide graven beschreven worden. Verdere interpretaties over de betekenis van dit grafveld zullen in de toekomst uitgewerkt worden.

2 Topografische en bodemkundige situering

Vanuit topografisch oogpunt is het grafveld aangelegd op de oostelijke flank van een noord-

2 *Kadastralplan met aanduiding van de werkputten.*
Cadastral map with indication of the trenches.

3 *Topografische situering.*
Topographical situation.

³ Daarom ook een woord van dank aan de familie Van Thielen-Somers voor hun gastvrije onthaal in hun tuin.

⁴ Het archeologisch onderzoek werd uitgevoerd op de percelen gekend onder kadasternummer sectie C 233^z, 233^{C2} delen 1 tot 3. Hier past ook een woord van dank aan de talrijke stagestudenten die hun bijdrage hebben geleverd aan het welslagen van het veldwerk.

oost-zuidwest georiënteerde dekzandrug (13 m zero D) die ingebed ligt tussen twee beken, de Molenbeek en de Merrebeek (fig. 3). Deze dekzandrug vormt de waterscheiding tussen de bekkens van Kleine Schijn en Nete. De flank waarop het grafveld gesitueerd is, helt in zuidelijke richting af naar een moerassige laagte (8 m zero D) waardoor de Molenbeek haar weg zoekt. 2,5 km verder in zuidoostelijke richting strekt de brede alluviale vallei van de Kleine Nete (4-5 m zero D) zich uit.

De geologische ondergrond wordt gevormd door mariene glauconiethoudende zanden van het Antwerpiaan⁵. De tertiaire en oud-pleistocene afzettingen bestaan in het gebied van Ranst en Broechem hoofdzakelijk uit lichte zandleem. Ter hoogte van de site zijn deze gronden getypeerd als droog tot matig droog (Pbc en Pcc) met sterk verbrokkelde textuur B horizont. De Ap horizont (bouwvoor) is er gemiddeld 30 cm dik. Pal ten noorden strekt het uitgebreide plaggencomplex van Broechem zich uit, gekenmerkt door droge, matig droge en matig natte licht-zandleemgronden (Pbm, Pcm en Pdm). Onmiddellijk ten zuiden grenst de site aan de moerassige, zeer sterk gleyige gronden op zandlemig materiaal met reductiehorizont (Lfp) waardoor de Molenbeek vloeit. Deze depressiegronden zijn permanent verzadigd met water.

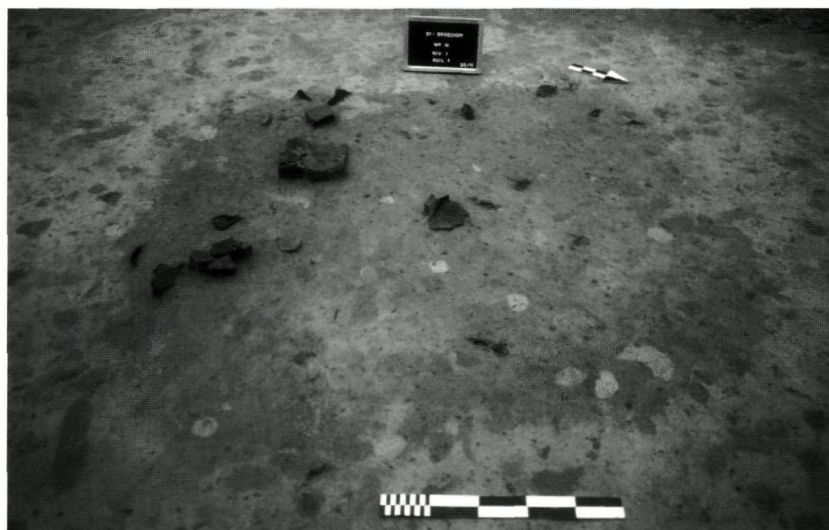
Vóór deze zone verkaveld werd, waren de gronden begroeid met laagstammige fruitbomen. Deze fruitteelt is sterk ontwikkeld in het gebied van Emblem en Broechem. Om het opbrengstvermogen te verbeteren werd de vruchtbaarheid van deze gronden zonder twijfel opgedreven door extra bemesting wat de zuurtegraad van de grond drastisch verhoogd heeft.

3 Het archeologische onderzoek van het grafveld door Rica Annaert

3.1 ALGEMEEN OVERZICHT

De oudste aangesneden sporen dateren uit de IJzertijd en liggen over het terrein verspreid: enkele paalsporen en een aantal kuilen die fragmenten van handgevormd aardewerk in IJzertijdtraditie bevatten (pl. IV: 1). Vanwege de verstoring door de Merovingische graven was het onmogelijk nog enige samenhang in deze sporen terug te vinden. In het uiterste zuidelijke deel van het terrein waar de tertiaire glauconiethoudende gronden reeds dagzoomden, op de overgang naar de permanent natte gronden van de moerassige depressie, waren een aantal grotere kuilen en een tweetal noord-zuid georiënteerde greppels uitgegraven (pl. IV: 1-2). Deze sporen zijn te interpreteren als *off site* fenomenen van een nabijgelegen nederzetting. Ook hierin werd handgevormd aardewerk in IJzertijdtraditie teruggevonden. Eén kuil bevatte zelfs een opmerkelijk grote hoeveelheid schervenmateriaal (pl. IV: A en fig. 4). De typische zgn. *Harpstedt*- en *Schrägrand*profielen, evenals de vrijwel complete, grote voorraadpot met een verticale cilindervormige hals, laten reeds in dit vroege stadium van onderzoek een algemene datering in de vroege IJzertijd toe (Hallstatt C/D of 800-500 v.Chr.)⁶.

Wat het Merovingisch grafveld betreft, werden in totaal 263 graven onderzocht, meer bepaald 40 crematiegraven en 223 inhumatiegraven. Omdat de eigenlijke verwerking van dit grafveld nog moet aangevat worden zal hier een voorlopig overzicht volstaan⁷.

4 IJzertijdkuil.
Iron Age pit.

⁵ Voor de bodemkundige gegevens zie Baeyens 1976.

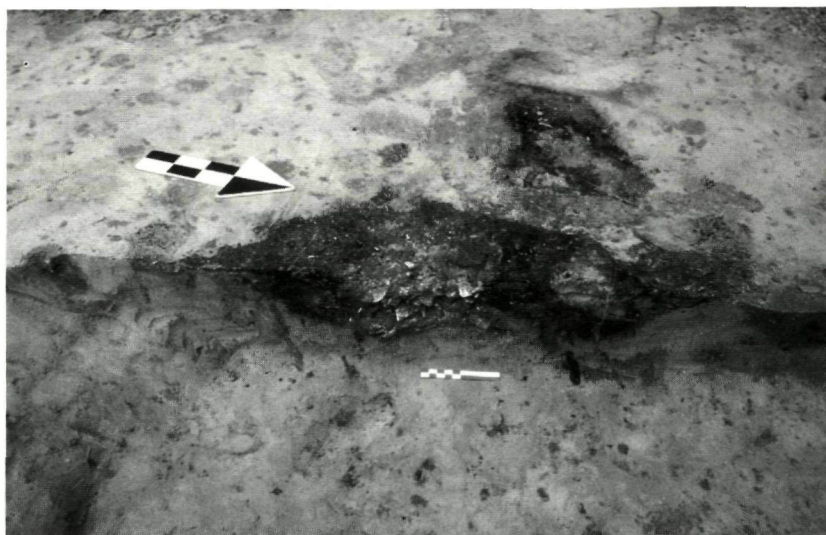
⁶ Annaert 2004, 43-50.

⁷ Annaert 2003a; Annaert 2003b.

Deze necropool vertoonde enkel aan de zuidkant een duidelijke begrenzing die overeenstemde met de bodemkundige overgang van de droge zandleemgronden naar de permanent natte moerassige depressie. In oostelijke, westelijke en noordelijke richting strekt het grafveld zich nog verder uit over de aanpalende percelen (pl. IV).

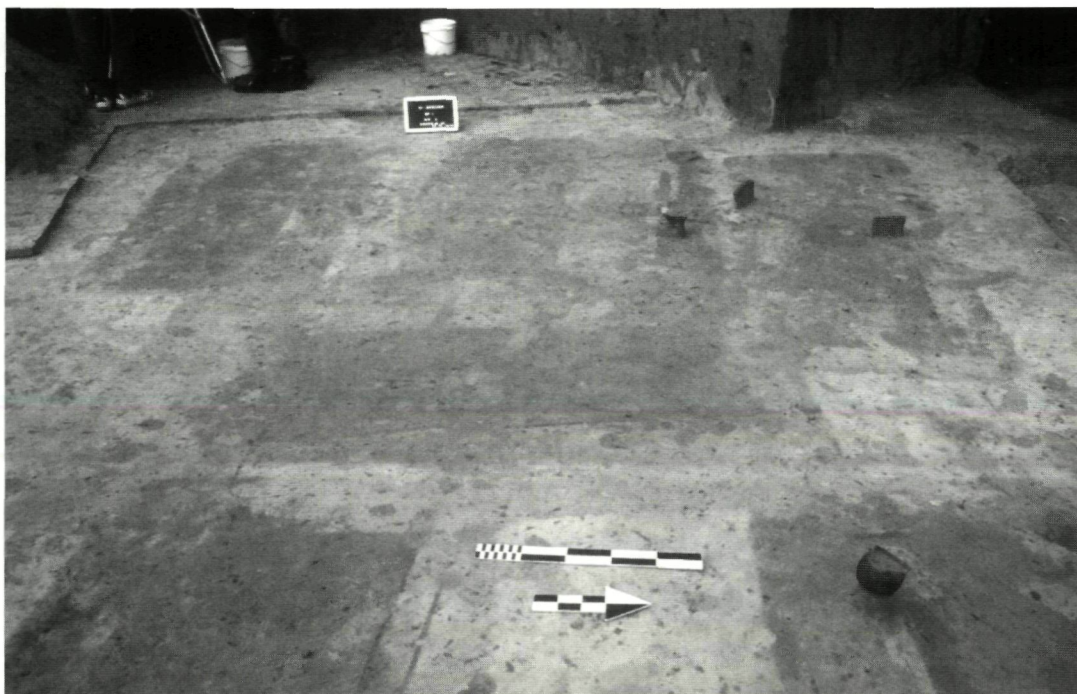
De 40 crematiegraven – alle Brandgruben-gräber – vertegenwoordigen 15 % van het totaal, wat redelijk veel is in vergelijking met andere grafvelden⁸. Deze bijzettingen liggen verspreid over de hele oppervlakte van het grafveld en komen niet gegroepeerd voor (pl. IV: 3 en 4). Een volgend verrassend gegeven is dat de meeste crematiegraven duidelijk tot de jongste bijzettingen in het grafveld moeten gerekend worden: ze kwamen aan het licht net onder de humuslagen, waarin reeds verploegde resten vervat waren, en oversneden dikwijls de onderliggende inhumatiegraven. Alle brandgraven werden uitgezeefd en houtskoolresten, ev. verkoolde zaden en vruchten, verbrande kledingresten en bijgaven werden gescheiden van de botresten (fig. 5). Een antropologisch onderzoek op deze laatste zal informatie aanleveren over geslacht en leeftijd van de gecremeerde individuen. Een beperkt onderzoek van twee graven gaf hierover reeds veelbelovende elementen vrij⁹.

De inhumatiegraven vertegenwoordigen de overige 85 % met 223 graven (pl. IV: 5-6). Opmerkelijk voor dit grafveld is de diversiteit in oriëntering van de inhumatiegraven: 140 graven waren O-W georiënteerd (O-W: 46;

5 *Doorsnede van een Brandgrubengrab.*
Section through a cremation grave.

ONO-WZW: 57; OZO-WNW: 37), 79 graven kenden een N-Z oriëntering (N-Z: 26; NNO-ZZW: 17; NNW-ZZO: 36) en van 4 graven tenslotte kon de oriëntering niet exact bepaald worden. Eveneens opmerkelijk is het grote aantal oversnijdingen waaruit duidelijk blijkt dat de N-Z gerichte graven jonger zijn dan de O-W aangelegde graven (fig. 6).

6 *Algemeen zicht met O-W graven oversneden door N-Z graf.*
General view with N-S grave cutting E-W graves.

⁸ Verwers 1987, 176-178.
⁹ Vandenbruaene 2003.

7 *Grafkuil met rechthoekige kist.*
Grave pit with rectangular coffin.

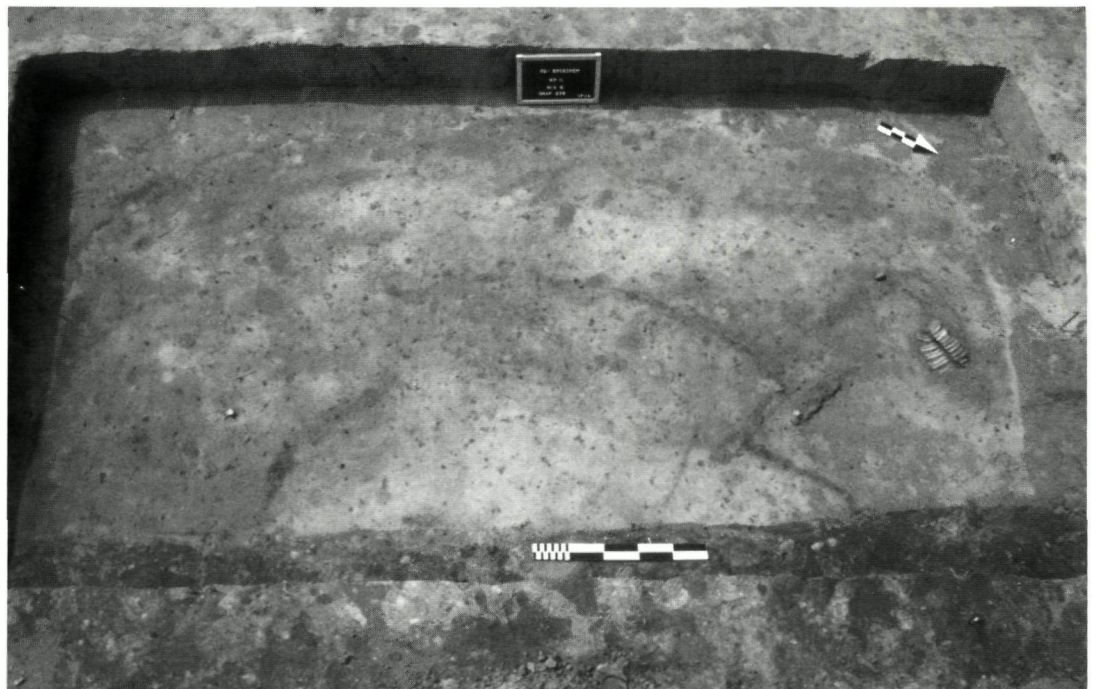
De verdere interne structuur van de necropool werd nog niet nader bekeken. Het huidige beeld van het opgravingsplan laat wel toe bepaalde clusters te herkennen.

De manier van bijzetten was vrij uniform: de meeste individuen werden begraven in een rechthoekige houten kist in een eveneens rechthoekig uitgegraven kuil (fig. 7). Slechts in één grafkuil werden twee kisten aangetroffen. 54 kisten rustten op twee houten dwarsbalken die op de bodem van de kuil geplaatst waren. Grafkamers werden niet vastgesteld.

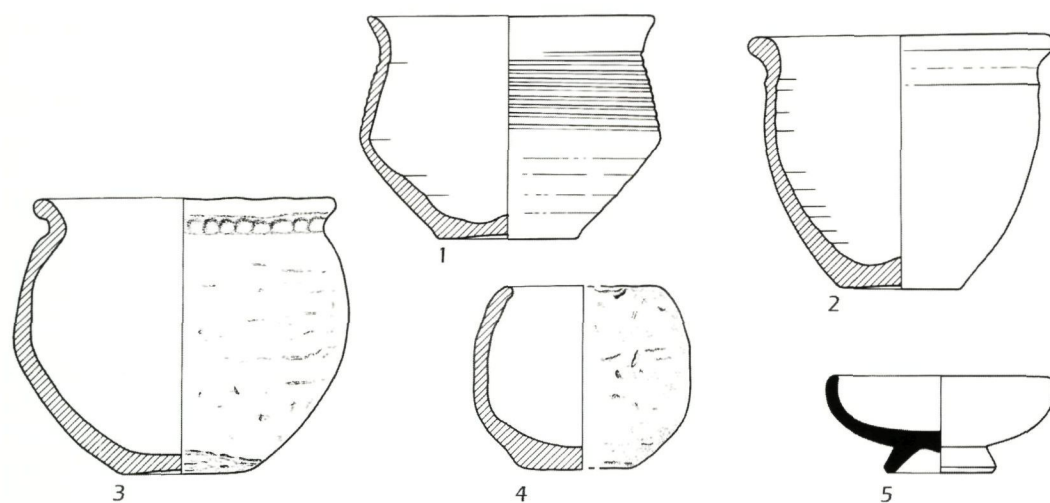
De zure en zandige Kempense bodem heeft een nefaste invloed gehad op de bewaring van organisch materiaal zodat ook skeletresten niet meer aanwezig waren. In 43 graven werden nog schamele resten van gebitten aangetroffen en in 49 gevallen kon nog een gedeeltelijke afschaduw van botresten opgetekend worden. Antropologische gegevens zullen echter niet meer kunnen ingewonnen worden tenzij de afmetingen van de kisten en de grafinhoud gegevens opleveren over respectievelijk kindersterfte of mannelijke versus vrouwelijke begraafing.

Zeer opmerkelijk is de aanwezigheid van drie paardengraven die verspreid lagen in het zuidelijke deel van de necropool (pl. IV: 7 en fig. 8). Twee ervan lagen onmiddellijk ten noorden van het eerder vermelde dubbelgraf.

Het grafveld moet in oorsprong vrij rijk aan bijgaven geweest zijn. De aanwezigheid van plunderkuilen die zich aftekenden, dwars door de opvullingslagen heen, getuigt van een syste-

8 *Paardengraf.*
Horse grave.

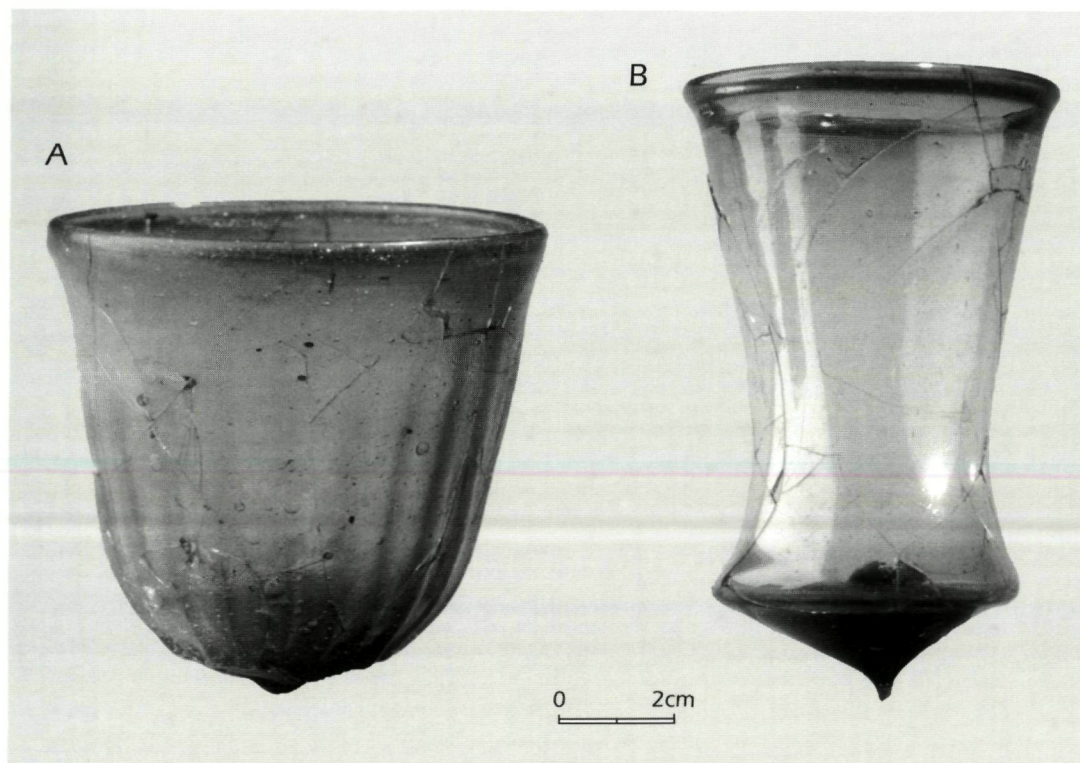

9 Selectie aardewerkvondsten. 1. Biconische pot. 2. Eiffelwaar. 3 - 4. Hangevormd aardewerk. 5. Argonne-sigillata (Chenet 302). Schaal 1:3.

Selection of ceramics found in the graves. 1. Biconical bowl. 2. Eiffelware. 3-4. Handshaped ceramics. 5. Argonne sigillata (Chenet 302). Scale 1:3.

matische plundering die waarschijnlijk in de Merovingische periode zelf moet gesitueerd worden. De rommelige positie van een aantal teruggevonden grafgiften toont tevens aan dat er intens en gericht gezocht werd. De schaarste aan wapens kan hiervoor een verklaring zijn.

De vondsten uit de grafcontexten werden nog niet in detail onderzocht maar een allereerste indruk laat toe de necropool te situeren in de 6de en 7de eeuw. De vormenrijkdom van het aardewerk is zeer groot. Niet alleen biconische potten, al dan niet met radstempelversiering op

10 A. Tummler becher. B. Sturzbecher.
A. Tummler becher. B. Sturzbecher.

11 In blok gelichte zgn. vogelkopfibulae.
Pair of fibulae lifted in bloc.

de schouder, maar ook een ruim scala van aardewerk uit de Eifelstreek zijn aanwezig. Zeer interessant is de variatie aan handgevormd aardewerk dat eerder Saksisch van oorsprong lijkt. Tenslotte werd tenminste één potje in de typische Argonner *sigillata* (type Chenet 302) teruggevonden in een babygraf¹⁰ (fig. 9: 5). In twee graven werd telkens één glazen beker gevonden nl. een tuimelbeker van het type Böhner *Tummler A* (6de-begin 7de eeuw) en een topbeker met spitse bodem van het type Böhner *Sturzbecher A* (6de eeuw)¹¹ (fig. 10). Kralen in gekleurde glas-pasta werden in grote getale teruggevonden en vertegenwoordigen verschillende types binnen de gekende vormenrijkdom. Ook barnstenen kralen waren in overvloed aanwezig. Metalen voorwerpen bevonden zich in een zeer slechte toestand, waarschijnlijk te wijten aan de veelvuldige bemesting van de vroegere boomgaarden. Daarom werden de meeste metaalvondsten ter plaatse in blok gelicht (fig. 11). Het is nog wachten op de resultaten van de röntgenfotografie en de conservatiebehandeling. Vast staat dat zowel huisraad (ijzeren messen), persoonlijke opsmuk (bronzen en ijzeren gespen, gouden ring, zilveren oorringen, pincet, mantelspelden) als wapens (lanspunten, bijlen, scramasaxen) werden meegegeven met de dode (fig. 12). Het aantal wapens is echter gering in vergelijking met andere gelijktijdige grafvelden. Zoals eerder gesteld kan de vastgestelde plunderactiviteit hier een oorzaak van zijn.

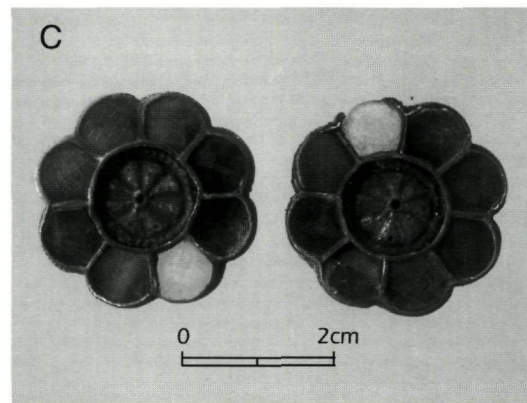
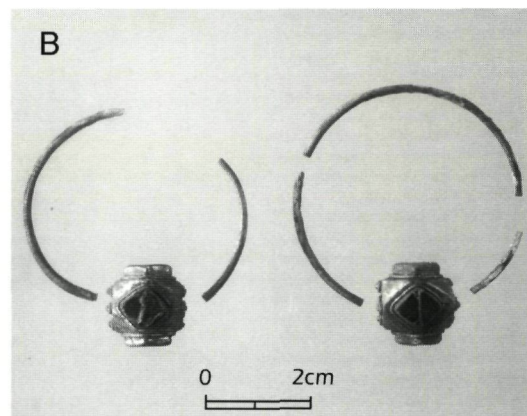
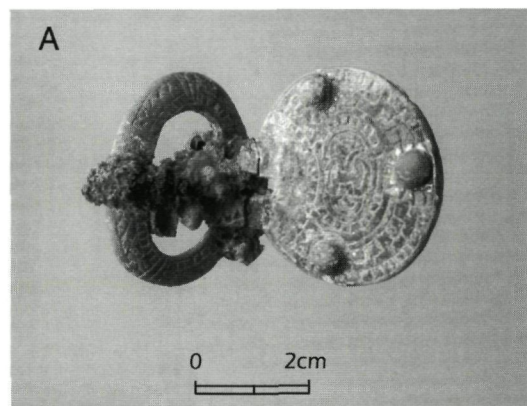
De gouden muntschat vormt binnen dit spectrum van bijgaven een absoluut hoogtepunt.

3.2 DETAILBESCHRIJVING VAN DE GRAVEN MET MUNTVONDSTEN

3.2.1 Graf met muntschat

Beschrijving (pl. IV: B en fig. 13):

Inhumatiegraf met OZO-WNW oriëntering. Graf zichtbaar vanaf - 0,75 m¹². Op dat niveau een nog onduidelijke aflijning van een vrij onregelmatige rechthoekige kuil van 1,82 tot

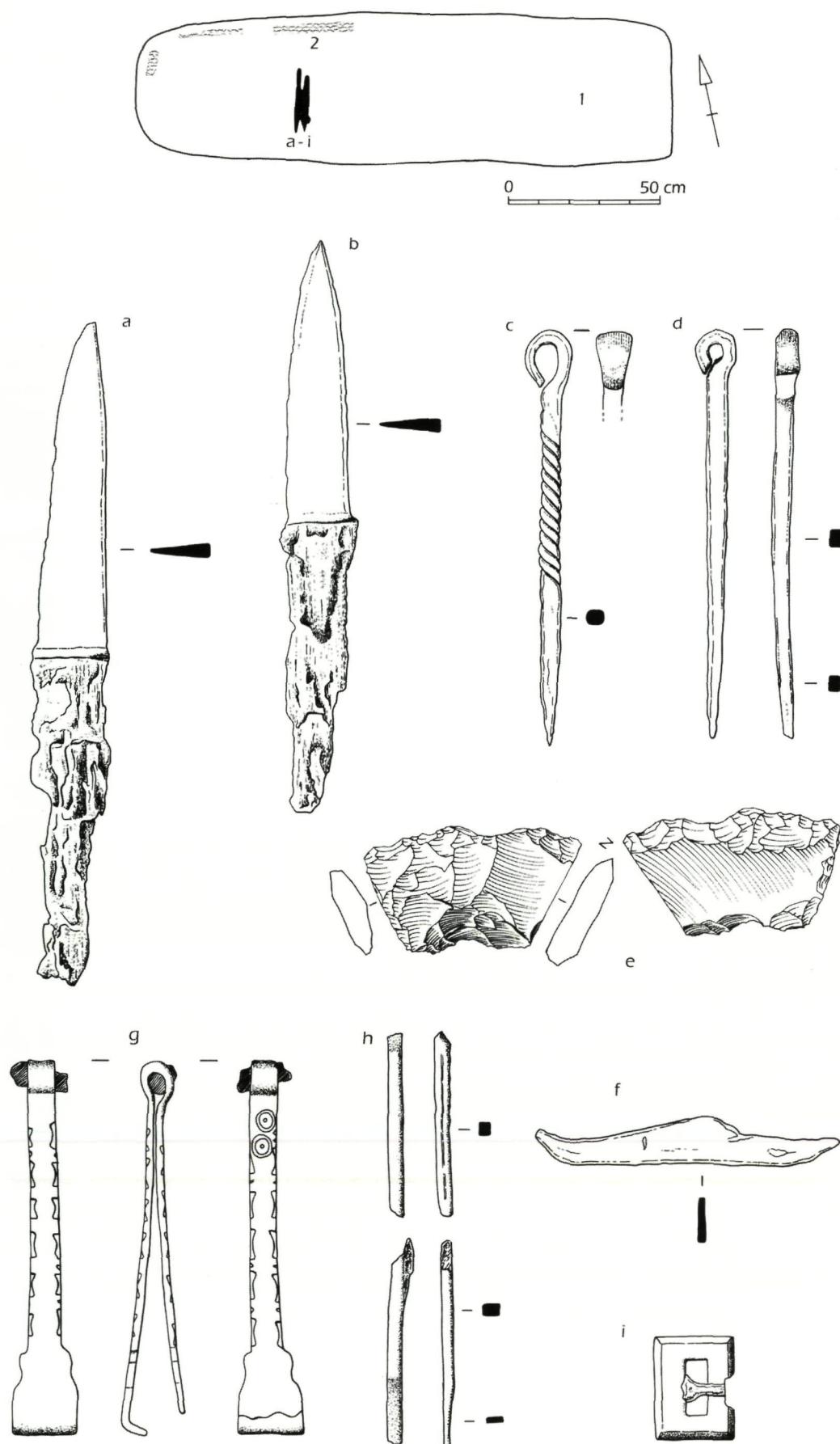

12 Selectie metaalvondsten. Bronzen gesp. B. Zilveren oorringen. C. Mantelspelden ingelegd met almandine.
Selection of metal objects. Bronze buckle. B. Silver earrings. C. Fibulae encrusted with almandine.

¹⁰ Chenet 1941.

¹¹ Böhner 1958, 226 en 228, pln. 64: 1-2 en 65: 4-6.

¹² Hoogten gemeten vanaf het vaste meetpunt dat zich op 12,473 m bevindt

13 Detailplan graf met muntschat. 1. Kuilvulling. 2. Kistaflijning. a-j. Vondsten en aanduiding van de positie. (a-d & f: schaal 1:2; e, g & h-i: schaal 1:1). Detailed plan of the grave with the treasure of golden coins. 1. Filling of the grave pit. 2. Contourlines of the coffin. a-j. Finds and position in the grave (a-d & f: scale 1:2; e, g & h-i: scale 1:1).

1,92 m bij 0,40 tot 0,55 m met een donker-grijsbruine vulling. Op – 0,88 m was de kuil nog 1,75 bij 0,50 m groot, regelmatiger én duidelijker afgelijnd. Een vage en onvolledige grijze lineaire aflijning van een rechthoekige kist was zichtbaar in de noordwestelijke hoek van de kuil (fig. 13). De vulling van kuil en kist bleef donker-grijsbruin met lemige vlekken. Op een diepte van – 0,97/– 0,98 m was de grafkuil volledig verdwenen.

Op – 0,88 m verscheen een roestige klomp die in blok gelicht werd. Tijdens het lichten van deze blok kwamen reeds 2 gouden munten aan het licht. Bij de verder ontleding ervan in het restauratieatelier kwamen nog 8 gouden munten tevoorschijn. De roestige ijzeren klomp bleek te bestaan uit verschillende ijzeren voorwerpen alsook een bronzen pincet. Deze vondsten bevonden zich in de westelijke helft van de kist (fig. 13: a-j). Mogelijk bevonden de munten zich oorspronkelijk in een buidel van organisch materiaal waarvan geen resten bewaard bleven.

Dit graf tekende zich minder duidelijk af dan de andere graven op het grafveld. Het was ook minder diep uitgegraven. De vulling was zeer homogeen en er waren geen sporen van plundering waarneembaar. Evenmin werden sporen van bot- of tandenresten vastgesteld zodat het onmogelijk is uitspraken te doen over geslacht of leeftijd van de bijgezette persoon.

Vondsten (fig. 13: a-j):

a. ijzeren mes met gestrekte rug en gebogen snede (l. snede: 10,9 cm; totale l.: 21,6 cm); been- of hoornresten aan het heft of angel;

b. ijzeren mes met gestrekte rug die afknikt naar spits toe, gebogen snede (l. snede: 9,3 cm; totale l.: 18,6 cm); been- of hoornresten aan het heft of angel;

c. ijzeren priem met omgebogen kop en distaal voeteinde, getorseerd lichaam, vierkant in doorsnede (l.: 13,5 cm); met gemineraliseerde textiel- of touwresten;

d. ijzeren priem met omgebogen kop en distaal voeteinde, vierkant in doorsnede (l.: 13,3 cm); met gemineraliseerde houtresten van één van de handvatten van de messen;

e. trapezoidale silex;

f. ijzeren vuurslag, driehoekige plaat met omhoog gebogen uiteinden (l.: 10 cm);

g. pincet in koperlegering (l.: 6,1 cm); in oogvormig uiteinde restant van een ijzeren ringetje, onderaan verbrede vrijwel rechthoekige uiteinden die loodrecht omgeplooid zijn. Beide

zijden zijn aan de buitenzijde versierd met een ingegraveerd geometrisch randmotief, op één zijde werden 2 concentrische cirkelmotieven gegraveerd;

h. fragmenten van een staafje in koperlegering (waarschijnlijk brons; l.: 3,5 en 3,1 cm);

i. bronzen gespje (1,9 bij 1,7 cm), rechthoekige vorm;

j. schat van 10 gouden munten, waarschijnlijk oorspronkelijk in een buidel van organisch materiaal (cf. *infra*).

Interpretatie en datering:

Het geheel van vondsten, messen, priemen, pincet en munten, werd als één samengeklit geheel gevonden wat doet vermoeden dat het hier voorwerpen betreft die bevestigd waren aan een gordel. Enkel de positie van deze vondsten ter hoogte van de borst lijkt niet te stroken met deze interpretatie¹³. De afwezigheid van enige botrestanten maakt het evenwel onmogelijk correcte uitspraken te doen over de exacte positie van de dode. Het is nochtans niet uit te sluiten dat de overleden persoon bijgezet werd met het hoofd in het westeinde van de kuil. Op hetzelfde grafveld werd immers meermaals vastgesteld dat kinderen met het hoofd aan de westzijde begraven werden. De eerder kleine afmetingen van de kuil met kist lijken bovendien de interpretatie van een adolescentenbijzetting te ondersteunen. In dat geval liggen de voorwerpen onderaan het graf ter hoogte van de dijbenen, wat een logische positie is voor voorwerpen die aan een zgn. *châtelaine* bevestigd waren. Dergelijke kettingen meestal samengesteld uit metalen (ijzeren of bronzen) ringen of schakels, worden meermaals gevonden in vrouwen- of meisjesgraven¹⁴. Wellicht zijn ook exemplaren uit organisch materiaal (leder, touw) niet uit te sluiten¹⁵. In Broechem werden in elk geval geen resten van metalen schakels teruggevonden dus lijkt een interpretatie van een gordelsnoer uit organisch materiaal voor de hand liggend. Misschien zijn de touwresten aan één van de ijzeren priemen hier een aanwijzing voor.

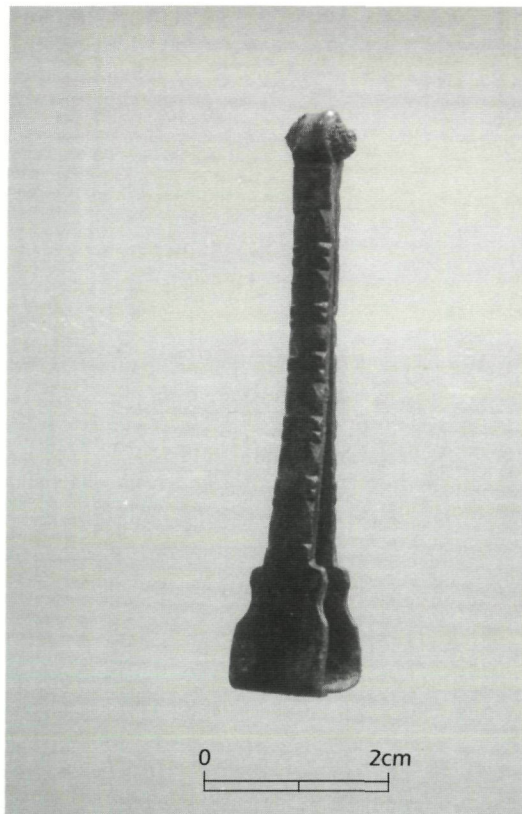
De teruggevonden voorwerpen passen zeer goed in de reeks objecten die aan gordels gekoppeld worden. Het betreft gebruiksvoorwerpen, toiletgerei, sleutels, grote kralen in glaspasta, spinklosjes en buidels. De ijzeren messen zijn moeilijk typologisch en chronologisch te plaatsen (fig. 13: a-b). De kleinere messen worden ook in vrouwelijke grafcontexten teruggevonden. Het langste mes (fig. 13: a) kan ingedeeld worden in Böhners type B (*stufte II tot IV*: 2de helft 5de tot 7de eeuw) terwijl het kortste mes (fig. 13:b) eerder geïnterpreteerd kan worden als Böhners type C (*stufte IV* in het Trierse gebied: 7de eeuw)¹⁶. Het is opmerkelijk dat in verschillende grafvelden messen paarsgewijs voorkomen. Werner interpreteert deze messenparen als eetgerei en als aanduiding van een hogere sociale

¹³ De zeldzame positie van *châtelaines* ter hoogte van schedel of ribben, doet veronderstellen dat deze voorwerpen samen met een kledingstuk opgevouwen onder het hoofd werden geplaatst (zie Urlacher *et al.* 1998, 173 en 175).

¹⁴ Urlacher *et al.* 1998, 171-179, fig. 153; Siegmund 1998, 81-83.

¹⁵ Urlacher *et al.* 1998, 178.

¹⁶ Böhner 1958, I: 214-215 en II: pl. 60.

14 *Pincet.*
Pair of tweezers.

status¹⁷. Voor de twee ijzeren priemen of elzen met aangepunt uiteinde en omgebogen kop, zijn vele vergelijkingen te vinden (fig. 13: c-d). Dergelijke ijzeren priemen kunnen voor verschillende doeleinden gebruikt zijn: als handboor, steker of els in de hout- of lederbewerking. Evenals te Broechem komen priemen veelvuldig paarsgewijs voor in combinatie met een messenpaar. Schijnbaar zaten mes en priem vaak samen in een schede zoals te Hamoir (Liège)¹⁸. H. Roosens interpreteert deze dubbele combinaties als een volledig eetbestek waarbij de priemen dienst deden als vork¹⁹. Opvallend is in dat opzicht wel het voorkomen van de twee messen met de twee priemen. Ook vuurslagen zijn in grote getale aangetroffen in Merovingische graven en worden gerekend tot het courante huishoudelijke gereedschap. Deze voorwerpen schijnen niet alleen door mannen gebruikt te zijn maar werden ook meegegeven bij vrouwelijke bijzettingen²⁰. Dergelijke ijzeren vuurslag wordt meestal gevonden in combinatie met een silex, zoals ook hier het geval was (fig. 13: e-f). Op de grafvelden te Borsbeek (Antwerpen), Rosmeer (Limburg), Hamoir (Liège) en Verlaine-Oudoumont (Liège) werden gelijkaardige vuurslagen mét silex aangetroffen in mannen- én in vrouwengraven²¹. Het bronzen pincet ressorteert onder de toiletartikelen die

15 *Detailplan dubbelgraf met munt.*

A. Niveau – 1,25 m. 1. Kuilvulling. 2. Kistaflijning. 3. Plunderkuil. a-c. Vondsten in plunderkuil.

B. Niveau – 1,54 m. 1. Kuilvulling. 2. Kist 1. 3. Kist 2. 4. Balk 1. 5. Balk 2. d-s. Vondsten en aanduiding van hun positie (j-l & n-o: schaal 1:2; a, c-i, m & s: schaal 1:1).

Detailed plan of the grave with one gold coin.

A. Level – 1,25 m. 1. Filling of the grave pit. 2. Contourlines of the coffin. 3. Plundering pit. a-c. Finds and their position in the plundering pit.

B. Level – 1,54 m. 1. Filling of the grave pit. 2. Coffin 1. 3. Coffin 2. 4. Cross-beam 1. 5. Cross-beam 2. d-s. Finds and position in the grave (j-l & n-o: scale 1:2; a, c-i, m & s: scale 1:1).

deel uitmaakten van een vrouwelijke uitzet (fig. 13: g en fig. 14). Alhoewel eerder gesteld werd dat pincetten enkel voorkomen in mannengraven zijn toch ook andere, zij het zeldzame, voorbeelden gekend uit vrouwengraven²². Gelijkaardige tangetjes werden gevonden in de begraafplaats van Zottegem-Velzeke (O.-Vlaanderen), enkele graven (o.a. uit tweede helft van de 6de eeuw) te Doornik (Hainaut), in in de 6de-7de eeuwse necropool van Verlaine-Oudoumont (Liège), te Rill (D, Nordrhein-Westfalen)²³. Het bronzen staafje kan eveneens geïnterpreteerd worden als een onderdeel van een speld, naald of spatel (fig. 13: h). Het kleine bronzen gespje met rechthoekige vorm (fig. 13: i) is moeilijk chronologisch te plaatsen. Deze gespen van het type Böhner A4b zijn verspreid van de 6de tot de 7de eeuw, in zowel mannen- als vrouwen-graven²⁴. Hun functie was veelvuldig: van een sluiting van zwaardriemen, schoengarnituur, beenriemen, gordelriemen tot alle andere soorten riemen. Tot een laatste categorie behoren de tasjes of buidels in organisch materiaal. Waarschijnlijk bevonden de tien gouden munten zich in een dergelijke buidel waarvan verder geen sporen bewaard bleven. Deze munten laten toe dit graf vrij exact te dateren (*cf. infra*). Waarom een dergelijk rijke bijgave werd toevertrouwd aan dit zeer onopvallende en voor het overige arme graf dat voorzichtig kan toegeschreven worden aan een jonge vrouw, blijft een raadsel.

¹⁷ Werner 1968, 647-663; Werner 1986, 489 en voetnoot 48.

¹⁸ Alenus-Lecerf 1978, 36.

¹⁹ Roosens 1978, 34-35.

²⁰ Hässler 1999, 76.

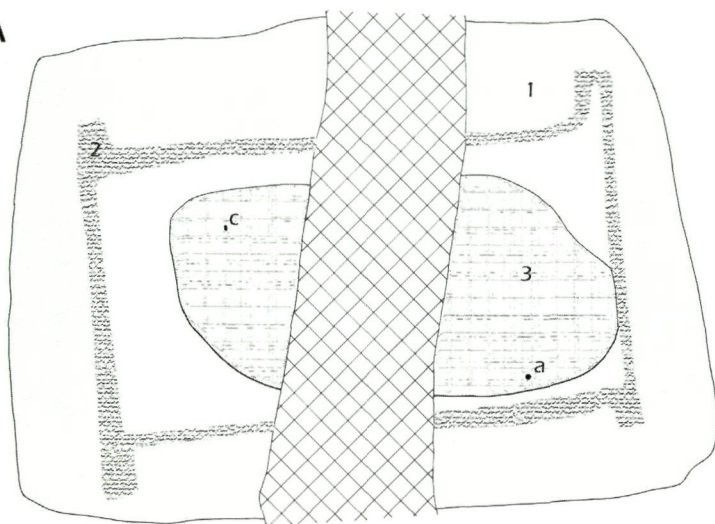
²¹ De Boe 1970, 30, fig. 15 C: 7 (graf XVIII) en 100 (Borsbeek); Roosens 1976, 91 (graf 115) en fig. 54, 9; Roosens *et al.* 1976, 16, 37, pln. 10: 31, 6 en 25: 115, 10; Roosens 1978, 35 (Rosmeer); Alenus-Lecerf 1978, 37 (Hamoir); Destexhe 2000, 35-36. Zie ook Böhner 1958, I: 216-217 en II: pl. 60, 16.

²² Böhner 1958, I: 219; Werner 1998, 113; De Boe 1970, 101 en voetnoot 189..

²³ Van Durme 1969-1971, 72 en 74, Hubert 1963, 30 en fig. 5: 4 (graf 3) en 34 en fig. 9a: 3 (graf 13 – Doornik); Destexhe 2000, 43 en 201-graf 196 (Verlaine); Werner 1998, 375-376, pl. 160: 131 (Rill).

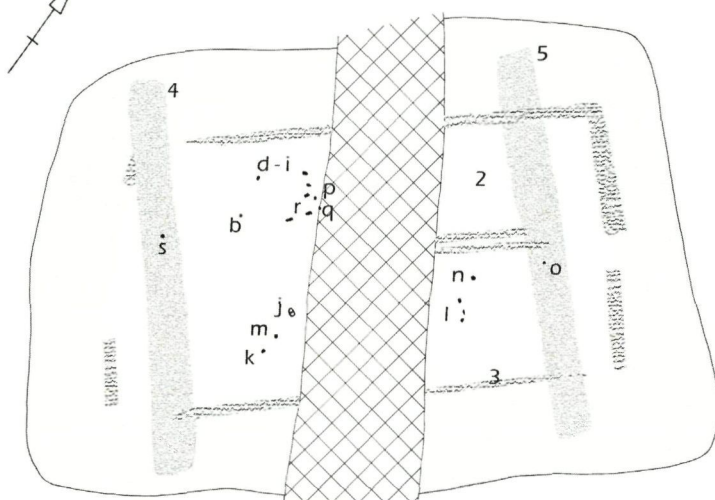
²⁴ Böhner 1958, I: 181 en II: pl. 35, 11.

A

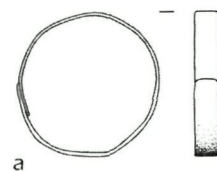

0 50 cm

B

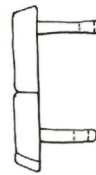
0 50 cm

a

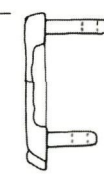
c

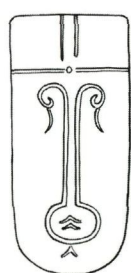
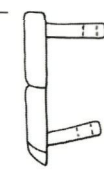
d

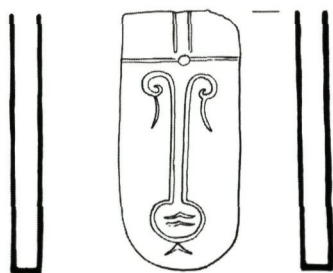
e

f

g

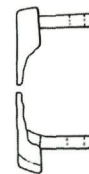
h

i

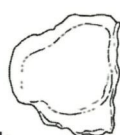
i

i

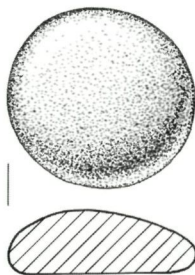
j

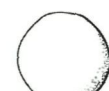
k

m

s

l

l

n

o

3.2.2 Dubbelgraf met één enkele munt

Beschrijving (pl. IV: C en fig. 15):

Dubbel inhumatiegraf met OZO-WNW oriëntering. Oversneden en deels verstoord door een recente gracht. Graf zichtbaar vanaf – 0,99 m. Op dat niveau tekende zich een grote rechthoekige kuil (3,36 tot 3,70 m bij 2,39 tot 2,46 m) af waarin reeds een vage aflijning zichtbaar was van een grote kist. Binnen deze aflijning was een grote plunderkuil zichtbaar. Op – 1,35 m was binnen de grote kuil (3,40-3,74 m bij 2,60-2,55 m) zeer duidelijk de kistaflijning zichtbaar (2,82 bij 1,53 m) (fig. 15A: 1 & 2). De kist vertoonde uitschragende planken aan elke hoek. Op een dieper niveau waren deze uitschragingen niet meer zichtbaar. Mogelijk betrof het enkel het deksel van de kist. De heterogeen gevulde plunderkuil tekende zich zeer duidelijk af binnen de kistaflijning fig. 15A: 3) en bevatte een aantal vondsten w.o. een gouden ring (fig. 15A: a) en een zilveren beslagplaatje (fig. 15A: c). De vulling van de grafkuil was zeer lemig van samenstelling. De kistvulling was donkergrijsbruin met brokken leem. Op – 1,54 m situeerde zich de bodem van de kist waarvan het hout zich nog als een donkerbruine, vette pasta manifesteerde. Pas op dit niveau was het duidelijk dat zich 2 aparte kisten (2,56 bij 0,65 m en 2,75 bij 0,75 m) in de kuil bevonden (fig. 15B: 2 & 3 en fig. 16). Beide kisten waren parallel naast elkaar geplaatst op twee horizontale dwarsbalken (fig. 15B: 4 & 5). De plunderkuil reikte tot op de bodem van beide kisten. De grafkuil was volledig verdwenen op een diepte van – 1,60 m.

Op de bodem van beide kisten werd nog een aantal vondsten gerecupereerd nl. een aantal zilveren voorwerpen, een aantal slecht bewaarde ijzeren voorwerpen én een gouden munt (fig. 15B: d-s). Al deze vondsten lagen verspreid over de bodem wat waarschijnlijk een gevolg is van de plundering. In geen van beide kisten kon enig spoor van bot of tandenresten gerecupereerd worden zodat onmogelijk uitspraken kunnen gedaan worden over geslacht of leeftijd en of hier een meervoudige begraafing heeft plaats gevonden. Bovenop elke dwarsbalk lag respectievelijk een ijzeren, verzilverde siernagel (oostelijke balk voeteneinde – fig. 15B: o) en een kei (westelijke balk hoofdeinde – fig. 15B: s).

Als enige dubbelgraf is dit toch belangrijk. Dubbelgraven blijken bovendien schaars te zijn in het Maas-Demer-Scheldegebied²⁵. Ook de aanwezigheid van een paardengraf in de onmiddellijke buurt, doet vermoeden dat hier toch personen van een zekere status begraven waren (pl. IV: 6). Even ten noorden van dit graf bevond zich een tweede uitzonderlijk groot inhumatiegraf, eveneens vergezeld van een paardengraf onmiddellijk ten westen ervan (pl. IV: 6).

16 Graf met 2 kisten.
Grave with 2 coffins.

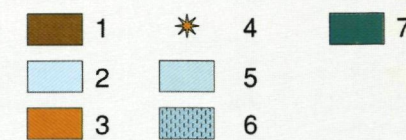
Vondsten (fig. 15:a-s):

- a. eenvoudige bandvormige gouden ring (1,48 gr)
- b. gouden munt, *cf. infra*
- c. schildvormig zilveren beslagplaatje van een riem (2,21 x 1,72 cm), ingegraveerde versiering bestaande uit paarsgewijze spiralen die de oppervlakte in twee deelt. Erboven een lineaire versiering, eronder een driehoek. Aan de achterzijde dubbele doorboorde aanhechting.
- d. *idem* maar fragmentair
- e. *idem* (2,10 x 1,61 cm)
- f. *idem* (2,04 x 1,62 cm)
- g. zilveren, volledig holle riemtong (?) (3,42 x 1,62 cm), ingegraveerde versiering met spiralen en lineaire motieven.
- h. *idem* (3,42 x 1,62)
- i. enkele brokjes zilver afkomstig van gelijkaardige zilveren of tinnen beslagplaatjes
- j. ijzeren gesp (l.: 4,8 cm)
- k. ijzeren beslagplaat van gesp (?)
- l. fragmentair ijzeren mes
- m. fragment van een ijzeren of zilveren plaatje
- n. ijzeren siernagel bedekt met zilverblad
- o. *idem*
- p. nog niet geïdentificeerd voorwerp (niet afgebeeld)
- q. nog niet geïdentificeerd voorwerp (niet afgebeeld)
- r. steentje (niet afgebeeld)
- s. speelschijf in zwarte glaspasta.

Interpretatie en datering:

Vingerringen komen eerder sporadisch voor in Merovingische graven. De gouden ring die buiten context in de vulling van de plunderkuil

²⁵ Verwers 1987, 179.

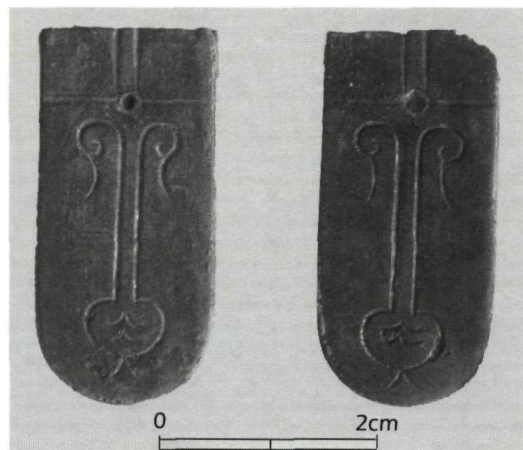
Plaat IV:

Algemeen opgravingsplan.

1. Kuilen en paalkuilen. 2. Greppels. 3. Crematiegraven. 4. Crematiegraven boven andere graven. 5. Inhumatiegraven O-W. 6. Inhumatiegraven N-Z. 7. Paardengraven. A. Kuil met grote hoeveelheid IJzertijdaardewerk. B. Graf met muntschat. C. Dubbelgraf met 1 gouden munt.

Excavation plan.

1. Pits and postholes. 2. Ditches. 3. Cremation graves. 4. Cremation graves overlaying inhumation graves. 5. E-W orientated inhumation graves. 6. N-S orientated inhumation graves. 7. Horse graves. A. Pit with a large amount of Iron Age ceramics. B. Grave with hoard of gold coins. C. Double grave with one gold coin.

17 *Zilveren riemtongen met spiraalmotieven.*
Silver buckle garniture with spiral motives.

gevonden werd, kan dan ook als een uitzonderlijk exemplaar beschouwd worden (fig. 15: a). Dergelijke eenvoudige bandvormige ringen, te vergelijken met de huidige trouwringen, kunnen onmogelijk chronologisch geplaatst worden.

Opvallend is de aanwezigheid van 6 voorwerpen die ongetwijfeld samen horen: de 4 beslagplaatjes en de 2 riemtongen in zilver of tin (fig. 15: c-h en wellicht ook i, p en q en fig. 17). Alhoewel niet meer *in situ* lagen al deze vondsten eerder gegroepeerd in de noordelijke kist (fig. 15B: c-i, p-q). Ook te ingegraveerde versiering met spiraalmotieven is zo gelijkend dat kan gesteld worden dat deze 6 objecten behoorden tot één of twee voorwerpen, waarschijnlijk twee fijne riemen die mogelijk deel uitmaakten van een schoeiselgarnituur. Toch kan een andere functie niet uitgesloten worden, dit wegens de afwezigheid van nietkoppens in de zgn. riemtongen en de volledig uitgeholde structuur ervan, alsmede de dikte van de hechting op de achterzijde van de beslagplaatjes. Deze voorwerpjes lagen centraal verspreid in de noordelijke kist, één ervan bevond zich op een hoger niveau in de vulling van de plunderkuil. Tijdens de plundering werd een aantal voorwerpen duidelijk in wanordelijke toestand achtergelaten. Dergelijke beslagplaatjes en riemtongen in zilver of tin komen zelden voor. In een graf uit de eerste helft van de 7de eeuw te Arlon (Lux.) werden 5 vergelijkbare schildvormige tinnen plaatjes terug-

gevonden²⁶. Opmerkelijk is de verwante ingegraveerde versiering met dubbele spiralen. De vondsten uit Arlon worden geïnterpreteerd als onderdelen van een paardenbit. Ook de twee bronzen riemtongetjes uit graf 130 te Hamoir (Liège) hebben enige gelijkenis met deze van Broechem, alsook het meerdelige bronzen gordelgarnituur dat met zilver/tin bedekt is, uit graf 15 te Stockum (D, Nordrhein-Westfalen)²⁷. Het ontstaan van dergelijke meerdelige gordelgarnituren plaatst J. Werner in de tweede helft van de 6de eeuw in het gebied van Turken en Awaren. De Awaren zouden dit type gordelgarnituur in het Longobardische Italië gebracht hebben rond het einde van de 6de en het begin van de 7de eeuw. Reeds in de eerste helft van de 7de eeuw verschenen dergelijke voorwerpen in het gebied van de Alamannen (Z.-Duitsland)²⁸. Opvallend is wel dat ook de typische spiraalversiering op gordelgarnituren én paardentuig, als een Longobardische-Alamannische invloed (kerngebied ten zuiden van de Donau tussen Lech en Inn) wordt beschouwd die slechts zelden in het Frankische en Saksische gebied wordt vastgesteld²⁹. Dergelijke uitzonderingen zijn de vondsten uit Arlon (cf. *supra*), Xanten I St. Viktor (D, Nordrhein-Westfalen - graf B22) en Bremen-Mahndorf (D, Niedersachsen)³⁰. Uit zowel de samenstelling als het versieringsmotief van deze ongewone vondst blijkt dat ook Broechem met Longobardische en Alamannische invloeden geconfronteerd werd.

De eenvoudige, ovale ijzeren gesp (fig. 15: j) met bijhorende beslagplaat (fig. 15: k) uit de zuidelijke kist kan gerangschikt worden in een hele reeks ijzeren gespen die gedurende de ganse vroege Middeleeuwen verspreid zijn in zowel mannen- als vrouwengraven.

Uit dezelfde kist werd een fragmentair en slecht bewaard ijzeren mes gerecupereerd waarvan de exacte vorm en het type niet meer kunnen bepaald worden (fig. 15: l).

Het fragmentaire zilveren plaatje is moeilijk te interpreteren (fig. 15: m).

Het is eveneens moeilijk te bepalen van welk voorwerp beide verzilverde ijzeren nietkoppens deel uitmaakten (fig. 15: n-o). Dergelijke nietkoppens bevestigden o.a. de *umbo* aan een schild³¹. Op één van de voorwerpen zijn nog gemineraliseerde houtresten teruggevonden.

Naast twee niet meer te identificeren metalen fragmenten werden nog twee objecten gevonden. Eén steentje lag (r) lag te midden van de zilveren gordelementen (c-i) op de bodem van de kist. Het tweede was een zwarte, perfect ronde schijf in glaspasta met vlakke onderkant en bolle bovenzijde die als een speelfiche kan geïnterpreteerd worden (fig. 15: s). Deze fiche lag buiten de kist, ter hoogte van de aflijning van de westelijke horizontale dwarsbalk.

De gouden munt uit de vulling van de plunderkuil hoort tot dezelfde reeks als deze uit de muntschat in het eerder beschreven graf (cf. *infra*).

²⁶ Roosens & Alenus-Lecerf 1965, 63, fig. 38: 11.

²⁷ Alenus-Lecerf 1975, 30 en pl. 39: 130, 2-3 (Hamoir); Siegmund 1998, 414 en pl. 194: graf 15, 1 (Stockum)

²⁸ Siegmund 1998, 33-36.

²⁹ Siegmund 1998, 33, 35, 36.

³⁰ Roosens & Alenus-Lecerf 1965, 63, fig. 38: 11 (Arlon); Siegmund 1998, 444 en pl. 222: 1/1-1/12 (Xanten I); Dannheimer 1960, 202 nr. 57b; Gebauer-Hellmann 1999 (Bremen-Mahndorf)

³¹ Zie o.a. Böhner 1949, 183 en afb. 8,2

3.3 ONDERZOEKSVRAGEN

Reeds tijdens een eerste beperkte studie van de opgravingsgegevens blijkt dat dit grafveld zeer interessante en nieuwe gegevens heeft opgeleverd. Enerzijds heeft dit te maken met het feit dat de laatste opgravingsrapporten over Merovingische begraafplaatsen in Vlaanderen dateren uit de jaren '60 en '70. In die periode werd weinig of geen aandacht geschonken aan bijvoorbeeld de aanwezigheid van crematiegraven, antropologisch, paleobotanisch, archeozoologisch, petrografisch, metallurgisch onderzoek en de studie van textielresten. In dit opzicht zullen de opgravingsgegevens uit Broechem heel wat mogelijkheden bieden.

Verder blijken heel wat anomalieën aanwezig te zijn waarvoor een verklaring te zoeken is in invloeden die van buitenaf de Kempen bereikt hebben. Toekomstig onderzoek zal niet alleen moeten uitmaken welke invloeden aanwezig waren in Broechem maar ook uit welke regio ze hun oorsprong vinden en op welke manier ze hier terecht gekomen zijn.

Wat nu reeds vast staat is dat er invloeden zijn uit het noordelijke, Saksische gebied en uit zuidelijke regio's (N.-Italië/Z.-Duitsland).

Een eerste gegeven is het opnieuw toepassen van de crematieritus in de jongste fase van het grafveld. De aanwezigheid van crematiegraven in Merovingische grafvelden werd in het verleden steeds geïnterpreteerd als een oudere fase. Recenter onderzoek elders (Dendermonde-Zwijvekouter, O.-Vlaanderen³² en Gilze, NL, N.-Brabant – mondelinge mededeling F. Theuws) levert eveneens nieuwe gegevens in verband met crematiebegroving. Deze heropbloei van de crematieritus staat mogelijk in verband met een Saksische migratie in de regio. In het Saksische gebied werd crematie toegepast tot in de 9de eeuw alhoewel ook regionale verschillen te onderscheiden zijn³³. Inmiddels werd uit de gezeefde grafcontexten van Broechem reeds handgevoemd aardewerk in Saksische traditie teruggevonden. In het verdere onderzoek zullen in het kader van deze nieuwe onderzoekstheorieën, alle eerder opgegraven crematiegraven uit Merovingische grafvelden opnieuw moeten bekeken worden.

Een tweede feit is de jongere N-Z oriëntering op het grafveld van Broechem. Tot voor kort werd aanvaard dat N-Z georiënteerde graven hun oorsprong vonden in laat-Romeinse tradities en dus als de oudste bijzettingen moesten beschouwd worden. De O-W gerichte graven zouden onder invloed van het Christendom de jongere bijzettingen op Merovingische grafvelden vertegenwoordigen. Meestal werd in Vlaanderen inderdaad een O-W oriëntatie vastgesteld op Merovingische grafvelden, alhoewel ook te Borsbeek (Antwerpen) N-Z graven werden vastgesteld³⁴. De duidelijke oversnijdingen op de begraafplaats van Broechem tonen echter aan dat

de N-Z georiënteerde graven hier jonger zijn dan de O-W aangelegde graven. Ook deze anomalie lijkt te verwijzen naar Saksische invloeden. In vele grafvelden uit N.-W. Duitsland blijft de N-Z bijzetting vrij algemeen in gebruik tot in de 8ste eeuw, terwijl in de Nederrijnse Frankische grafvelden uit dezelfde periode O-W bijzettingen de meest toegepaste graforiëntering wordt³⁵.

Ook de aanwezigheid van paardengraven kan een verwijzing zijn naar Saksische invloeden. Terwijl paardengraven eerder zeldzaam zijn in België en N.-Frankrijk³⁶, worden ze vrij frequent teruggevonden in Midden- en N.-Duitsland waar dit gebruik tot in de Karolingische periode werd vastgesteld³⁷.

Tenslotte blijkt ook uit de bijgaven dat bij de Merovingische bevolking te Broechem heel wat vreemde invloeden aanwezig waren. Dit blijkt uit het talrijke handgevoemde aardewerk in Germaanse traditie, de reeds vermelde eenvoudige zilveren riemgarnituur met spiraalmotieven die een Longobardische of Alamannische oorsprong zouden hebben en de gouden muntschat met een Byzantijnse munt en *tremisses* uit vermoedelijk zowel Frankische als Noord-Italiaanse ateliers.

Nu reeds kan aangegeven worden dat de wetenschappelijke studie van zowel de opgravingsresultaten als het vondstmateriaal én het natuurwetenschappelijke onderzoek een nieuw licht zullen werpen op de vroegmiddeleeuwse occupatie in Vlaanderen en de provincie Antwerpen in het bijzonder. Aan de hand van de gegevens uit dit grafveld zullen immers nieuwe onderzoeksvragen kunnen geformuleerd worden over de impact van Saksische migraties, de inplanting van grafvelden in het toenmalige landschap, de verhouding tot de nederzettingen, de import van gebruiksgoederen, de sociale verhoudingen, ...

4 De goudmunten

door Johan van Heesch (met de medewerking van Arent Pol)

4.1 DE MUNTCHAT

De muntschat bevat 10 goudstukken en komt uit een adolescentengraf dat verder, in vergelijking met de andere graven, relatief weinig grafgiften bevatte (pl. V: 1-10). In wat volgt zullen wij eerst de munten één voor één be-

³² Van Doorselaer & Opsteyn 1999.

³³ Hässler 1999, 29; Laux 1991, 201.

³⁴ De Boe 1970.

³⁵ Hässler 1999, 22-23; Laux 1991, 194-197; Siegmund 1998.

³⁶ Paardengraven werden teruggevonden te Beerlegem (W.-Vl.), Hamoir (Liège) en Rosmeer (Limburg); zie Roosens 1978, 100.

³⁷ Verwers 1987, 203; Müller-Wille 1970-1971.

schrijven en hun identificatie verantwoorden. In het tweede deel wordt ingegaan op de samenstelling van het geheel, de datering van het depot en de ruimere context³⁸.

1. Justinianus I, Constantinopel, 542-565 n.Chr. (overslag op een *solidus* van Anastasius uit Constantinopel, geslagen ca. 507-518 n.Chr.).

Solidus – 4,38 g – goudgehalte 98% – 21,09 mm – 6 uur (idem voor de onderliggende munt van Anastasius)³⁹.

Vz.: DN IVSTINI-INV S PP AVI (vervormde A in *Justinianus*, idem voor de G van *avg*), frontaal borstbeeld van Justinianus (breed hoofd) met helm, harnas (zonder punten), geheven rechterhand met kruis op globe en versierd schild (paard met ruiter) voor linker schouder.

Op de parelrand te beginnen bij de N van DN, tweede onderliggende legende afkomstig van de originele munt waarop de munt van Justinianus werd geslagen: DN ANASTA[Kz.: VICTORI-A AVCCC Δ, in de afsnede CONOB, in het veld rechts zespuntige ster, frontaal staande engel met gespreide vleugels, in de rechterhand een lange staf eindigend op een chiro-teken, in de linkerhand kruis op globe.

Op de parelrand beginnend net voor de V van *victoria*: tweede onderliggende legende en beeldrestanten van de munt van Anastasius: VICTORI – AV[, onder de C van CONOB een tweede C en tussen *victoria* en *av* een spiegelverkeerde chiro en de sporen van een hoofdje naar links.

Literatuur:

Hahn 2000, 113 nr. 7 (4)

Morisson 1970, 115 nr. 2 (per vergissing Ravenna)

Bellinger 1966, 71 nr.9d.2

Voor het oorspronkelijke type van Anastasius:

Hahn 2000, 83 nrs. 6a of 6b

Morisson 1970, 18-19 nr. 8

Bellinger 1966, 7 nr. 7a (type)

Datering: Hahn 2000, 43-44

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-149.

Deze *solidus* is de enige goed dateerbare munt uit de vondst. Hij werd geslagen te Constantinopel onder de regering van Justinianus I (527-565). Hahn plaatst dit zeer veel voorkomende type in de jaren 542-565⁴⁰. Dat dit keerzijdetype met een Victoria die een met een Christus-monogram getopte staf draagt, reeds voor 547/8 bestond, wordt bewezen door een *solidus* van de Frankische vorst Theodebert I die stierf in dat jaar en dit type reeds kopieerde op zijn munten.

De toeschrijving aan Constantinopel is niet voor honderd procent zeker. Gelijkaardige stukken werden immers ook in Rome en Sicilië uitgegeven. De stilistische verschillen tussen deze ateliers zijn soms zo minuscule dat aan sommige toeschrijvingen, die we in de naslagwerken aantreffen, kan getwijfeld worden⁴¹.

Het merkwaardige aan dit stuk is dat het om een overslag gaat. Dat wil zeggen dat als muntplaatje een andere en dus oudere munt werd gebruikt. Het onderliggende type is makkelijk herkenbaar. Het gaat om een *solidus* van keizer Anastasius, eveneens uit Constantinopel, en geslagen ca. 507-518 n.Chr. Naast fragmenten van de voor- en keerzijde omschriften zien we op de keerzijde ook nog een spiegelverkeerd Christusmonogram en het hoofd van een Victoria.

Overslagen op *solidi* zijn bijzonder zeldzaam. We kunnen twee parallellen, beide van Justinianus op Anastasius, vermelden waarvan één in Washington bewaard wordt en de andere in Birmingham⁴². Over de reden van deze overslagen tasten we eigenlijk in het duister. Gewicht en gehalte van de *solidus* bleven immers bijzonder stabiel en het is moeilijk te begrijpen waarom de overheid zich de moeite getroostte om oude en niet gesleten munten te overslaan. Een denkbare verklaring zou kunnen zijn, dat de keizer bij bepaalde betalingen zoals gelduitdelingen verkoos munten met eigen naam te verspreiden.

Dat Byzantijnse munten in onze gewesten en het Frankische rijk vrij frequent voorkomen hoeft ons niet te verbazen. Enerzijds wijzen zij op giften van de Oost-Romeinse heersers aan hun "West-Romeinse" bondgenoten, anderzijds getuigen zij ook van handelscontacten tussen beide regio's. Zeer bekend maar daarom niet minder interessant is de passage uit Gregorius van Tours († in 594), *Historiën* (*Historia Francorum*) die verhaalt hoe in 580 koning Chilperik hem zware Byzantijnse goudmunten (medaillons) laat zien die hij van keizer Tiberius II (578-582) ontving⁴³. Voor andere vondsten van deze goudmunten volstaat het hier te verwijzen naar de inventaris die in 1987 werd gepubliceerd door Lafaurie en

³⁸ Verschillende collega's gaven mij interessante inlichtingen, literatuurverwijzingen of hun opinie over de toeschrijving van deze munten. Graag bedank ik hiervoor in het bijzonder Mevr. Cécile Morisson en de Heren Ermanno Arslan, Bruno Callegher, Henri Pottier en Bouke-Jan van der Veen. Mijn speciale dank gaat ook uit naar mijn collega Arent Pol van het Penningkabinet te Leiden, die een volledig overzicht van de Merovingische muntvondsten uit de noordelijke regionen van het Frankenrijk voorbereidt. Hij stelde zijn omvangrijke database ter mijner beschikking en werkte met raad en daad mee aan het zoeken naar parallellen voor deze munten. Hij berekende ook het goudgehalte van de munten op basis van het soortelijk gewicht.

³⁹ Achtereenvolgens worden hier de denominatie, het gewicht, het goudgehalte bepaald via het soortelijk gewicht, de diameter en de stempelpositie in uren gegeven.

⁴⁰ Hahn 2000, 43.

⁴¹ Hahn 2000, *passim*. Hahn geeft geen duidelijke criteria om de munten van de verschillende ateliers te onderscheiden.

⁴² Bellinger 1966, 68 nr. 3i.3 en Whitting 1973, 66 nr. 99.

⁴³ Gregorius van Tours, *Historia Francorum*, VI 2.

Morrisson⁴⁴. Voor wat Justinianus betreft vermelden zij voor België verschillende bronsmunten maar geen enkel goudstuk. Toch werden sinds hun publicatie twee *solidi* op naam van deze keizer bekend. De eerste is aangemunt te Rome tussen 527 en 536 door de Ostrogotische koningen Athalarik en Theodahat maar op naam van Justinianus en komt uit Aalst⁴⁵. Het tweede stuk bevond zich in een Middeleeuwse muntschat die gevonden werd te Brugge en vermoedelijk in de grond belandde rond het jaar 1306. Deze *solidus* van Justinianus is sterk gesleten en het eraan bevestigde draagoog wijst er op dat de munt als juweel werd gebruikt⁴⁶. Daarnaast kennen we natuurlijk ook verschillende *solidi* van deze keizer uit de ons omringende landen⁴⁷.

2. Baduila (Ostrogoten), Ticinum ?, 541-552.
Tremissis – 1,44 g – goudgehalte 92 % – 15,75 mm – 5,5 uur

Vz.: DN ANASTA – SIVS PF AVG (G moeilijk herkenbaar), gedrapeerd en geharnast borstbeeld van Anastasius met diadeem, naar rechts. Pareldiadeem met aan een uiteinde een juweel en aan het andere een lusvormig lint.

Kz.: VICTORIA AVGVITORW (de laatste letters lijken RVN in ligatuur), CONO in de afsnede, in het veld rechts zevenpuntige ster, Victoria in vooraanzicht en met gespreide vleugels, naar links kijkend en naar rechts gaande; in rechterhand, krans; in linker, kruis (geen globe zichtbaar).

Literatuur:

Hahn 1973, nr. 33 (variante)

Arslan 1978, 50 nr. 182 (type)

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-156.

3. Baduila (Ostrogoten), Ticinum ?, 541-552.
Tremissis – 1,47 g – goudgehalte 92 % – 14,90 mm – 5,8 uur

Vz.: DN ANASTA – SIVS II AVC, gedrapeerd en geharnast borstbeeld van Anastasius met diadeem, naar rechts. Pareldiadeem met aan een uiteinde een juweel en aan het andere een lusvormig lint.

Kz.: VICTORIA AVCVSIVORVN, CONOT in de afsnede, in het veld rechts zespuntige ster, Victoria in vooraanzicht en met gespreide vleugels, naar links kijkend en naar rechts gaande; in rechterhand, krans, in linker, kruis (geen globe zichtbaar).

Literatuur:

Hahn 1973, nr. 33 (variante)

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-158.

Nummers 2 en 3 zijn beide *tremisses* (1/3 van de *solidus*) uitgegeven door de Ostrogoten in Italië. De Ostrogotische leiders vanaf Theodorik streefden naar erkenning en samenwerking met de Oost-Romeinse keizers van Byzantium en

beschouwden zich naast koningen der Goten ook als heersers over de West-Romeinen in Italië. De zilveren en bronzen munten van dit volk dragen dikwijls de naam van hun vorsten maar de goudmunt bleef steeds de naam van de heersende Byzantijnse keizer dragen.

Beide exemplaren uit de beurs van Broechem dragen de naam van keizer Anastasius (491-518). Het zou dus logisch zijn ze aan de Goot Theodorik (490-526) toe te schrijven.

Toch worden deze *tremisses*, door Hahn en Arslan, zij het met voorbehoud, toegeschreven aan Baduila (541-552)⁴⁸. Stijl en afwerking (uiteraard subjectieve criteria) verschillen inderdaad van de vroegere *tremisses* die uit de tijd van Theodorik zijn. Bovendien worden de latere goudstukjes, in tegenstelling tot de eerdere uit Theodorik's tijd, gekarakteriseerd door heel wat fouten en onnauwkeurigheden in de opschriften. Dat de naam van Anastasius ook onder Baduila nog werd gebruikt op de munten, tonen zijn zilvermunten aan. Zij dragen op de voorzijde de naam en het portret van Anastasius en op de keerzijde de naam van koning Baduila. Deze vorst was in een oorlog met Justinianus verwikkeld en verwees hiermee naar de "goede oude tijd" onder Anastasius, die de Oostgoten erkende als bestuurders van Italië⁴⁹.

De uiteindelijke toeschrijving blijft natuurlijk hypothetisch, maar de aanwezigheid van twee dergelijke munten in Broechem met een munt van Justinianus uit de jaren 542-565 n.Chr. versterkt alleen maar de toeschrijving aan Baduila.

Ostrogotische *tremisses* worden boven de Alpen regelmatig gevonden. Op de verspreidingskaart van Lafaurie en Pilet-Lemière valt onder andere op hoe ze vrij frequent in het gebied ten noorden van de Seine voorkomen. Daarnaast is er ook een duidelijke concentratie in de regio van Marseille⁵⁰. Ze komen ook voor in België en Nederland, maar exacte parallellen met de naam van Anastasius België zijn ons niet bekend⁵¹. Wel kennen we enkele Ostrogotische *argentei*, zoals deze van Oudoumont en Thon bijvoorbeeld, en *tremisses*

⁴⁴ Lafaurie & Morisson 1987.

⁴⁵ De Groote, De Buyser *et al.* 1994 ; Hahn 1973, nr. 28.

⁴⁶ Baerten 1968, 144. Hahn 2000, nr. 710 (vermoedelijk Constantinopel). De munt met draagoog weegt 3,82g en werd door het Brusselse Penningkabinet aangeworven in 1878. Daarnaast bevond er zich een *solidus* van Justinianus in een tamelijk vreemd ensemble uit Deerlijk (West-Vlaanderen). Naast Romeinse goudmunten en de munt van Justinianus werden er ook Republikeinse *denarii* en een Keltische munt gevonden, zie van Heesch 1998, 241.

⁴⁷ Lafaurie & Pilet-Lemière 2003, 42, 55, 237, 238, 250, 316 ; Werner 1935; Boeles 1951 en van der Vin 1992.

⁴⁸ Hahn 1973; Arslan 1978 en Arslan 1989, 39 contra Grierson & Blackburn 1986, 35, die er Germaanse nabootsing zondermeer inzien. Voor de Ostrogotische muntslag zie ook nog Demo 1994.

⁴⁹ Arslan 1989, 44. Zie ook Bury e.a. 1924, 440.

⁵⁰ Lafaurie & Pilet-Lemière 2003, 364.

⁵¹ Vanhoudt 1988.

zoals die met de naam van Justinianus uit Éprave⁵².

4. Frankisch, 527-565 (regering van Justinianus I).

Tremissis – 1,35 g – goudgehalte 71 % – 15,04 mm – 6 uur

Vz.: **DI IVSTIIANVS IPP**, gedrapeerd en geharnast borstbeeld van Justinianus met pareldiadeem, naar rechts.

Kz.: **И [] I [] RI A VC [] CPP, COIO** in de afsnede, in het veld links een zespuntige ster, Victoria in vooraanzicht en met gespreide vleugels, naar links kijkend en naar rechts gaande; in linkerhand, krans; in rechter, kruis (geen globe onder het kruis).

Literatuur:

Prou 1892, nr. 7

De Belfort 1894, nr. 5286 (stempelgelijk)

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-157.

Deze *tremissis* is, gezien zijn eenvoudige, eigenlijk primitieve stijl, duidelijk een nabootsing van een Byzantijnse of een Ostrogotische *tremissis* op naam van de Byzantijnse keizer Justinianus⁵³. De graveur sneed verschillende letters spiegelverkeerd en wisselde ook de attributen van Victoria (oorspronkelijk staan het kruis en de ster rechts en de krans hoort in de linkerhand). Het exemplaar te Parijs, dat door Prou werd gepubliceerd is waarschijnlijk stempelgelijk. Over de precieze lokalisatie van het muntateliertasten we volledig in het duister.

5. Frankisch, Gallië (?), 527-565 (regering van Justinianus I).

Tremissis – 1,36 g – goudgehalte 87 % – 13,40 mm – 6 uur

Vz.: **DN IV – STINIAN**, gedrapeerd en geharnast borstbeeld van Justinianus met pareldiadeem, naar rechts.

Kz.: **VICTO RI – A AGG, CON** in de afsnede, Victoria in vooraanzicht en met gespreide vleugels, naar links kijkend en naar rechts gaande; in rechterhand, krans; in linker, kruis.

Literatuur:

De Belfort 1894, nr. 5282 (stempelgelijk⁵⁴)

Veiling Lanz 69 (7.6.1994) nr. 2 (stempelgelijk)

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-151.

Het gaat duidelijk weer om een Frankische kopie van een Byzantijns of Ostrogotisch prototype. Ondanks de fouten in de tekst op de keerzijde (oorspronkelijk: *Victoria augustorum*), is de gravure nog van behoorlijke kwaliteit. Het oppervlak van de munt is bijzonder ruw en de graveur heeft duidelijk het veld van zijn stempel niet geglad. Opvallend op de voorzijde zijn de talrijke parallelle buriyngroeven in de haarpartij, de mantel en rond het oog. Dat deze groeven niet het resultaat zijn van een dubbelslag is vooral duidelijk rondom het oog.

6. Frankisch, Gallië (?), 527-565 (regering van Justinianus I).

Tremissis – 1,41 g – goudgehalte 76 % – 14,04 mm – 6,5 uur.

Vz.: **IVSTI – II IIIV**, borstbeeld met pareldiadeem, naar rechts.

Kz.: **STORVM** (laatste twee letters moeilijk leesbaar), een ster rechts in het veld, Victoria met gespreide vleugels, in linkerhand, krans; in rechterhand, kruis (?) (bijzonder zwak geslagen).

Literatuur:

Geen exacte parallel gevonden.

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-154.

Deze *tremissis* is evenals de voorgaande geïnspireerd op mediterrane prototypes (*cf. supra*). De munt is geslagen met een zwaar gehavende stempel. Zowel onder als boven het hoofd op de voorzijde is duidelijk een barst in de matrijs waarneembaar.

Het voorzijde omschrift moet, mijns inziens, zeker als “Justinianus” en niet als Justinus worden gelezen.

7. Frankische imitatie van een Ostrogotische munt op naam van Justinianus I (527-565).

Tremissis – 1,50 g – goudgehalte 75 % – 15,35 mm – 6 uur

Vz.: **DN IVSTINVI – Δ NVS PP VC**, gedrapeerd en geharnast borstbeeld met diadeem, naar rechts. Pareldiadeem met aan een uiteinde een juweel en aan het andere een lusvormig lint; de haren boven de diadeem gevormd door drie parallelle rijen bolletjes. Kz.: **VICTONRII I[] CVSTOPPI, ONO** in de afsnede (ONO: niet gesloten O's in de vorm van een omgedraaide 6 en de N spiegelverkeerd), in het veld rechts zespuntige ster, Victoria in vooraanzicht en met gespreide vleugels, naar links kijkend en naar rechts gaande; in rechterhand, krans; in linker, kruis op globe.

Literatuur:

Wielandt 1967, nr. 7.

Koch 1990, 48 en 206 afbeelding nr. 3 (Klepsau, Duitsland)

Vanhoudt 1982, nr. 12 (gelijke voorzijdestempel, andere keerzijde)

⁵² Oudoumont : opgravingen Destexhe, niet gepubliceerd ; Thon: Vanhoudt 1988, 82 nr. 102; Trivières: Vanhoudt 1988, 884 nr. 108; Eprave: Vanhoudt 1988, 58 nr. 33/2. Dit zijn slechts voorbeelden, volledigheid werd geenszins nagestreefd. Voor enkele Nederlandse voorbeelden zie de Friese vondsten bij van der Vin 1992, platen II en III.

⁵³ Voor het Ostrogotische prototype zie Hahn 1973, plaat 37; voor de Byzantijnse modellen uit verschillende munthuizen, Hahn 2000, platen 14-16.

⁵⁴ De Belfort geeft als herkomst de Parijse munthandelaars Rollin en Feuardent op. Een gelijkaardig exemplaar bevindt zich ook in het Badisches Landesmuseum (mededeling Arent Pol).

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-150.

Deze *tremissis* is ook een Frankische nabootsing van een Ostrogotische munt (zie Broechem nr. 2 bijvoorbeeld). De stijl is nog bijzonder goed en de omschriften zijn duidelijk leesbaar. De exacte origine van deze munt kan voorlopig niet achterhaald worden. Hij lijkt wel zeer sterk op een geplateerd exemplaar dat werd gevonden in graf 9 te Klepsau (D, Stadt Krautheim, Baden-Württemberg)⁵⁵. De voorzijde van het exemplaar uit Broechem is ook stempelgelijk met een *tremissis* gevonden in Middelkerke (W.-Vl.)⁵⁶. Dit stuk draagt op de keerzijde een merkwaardige afbeelding van twee soldaten met een standaard waarin de letter M staat. Het gaat ongetwijfeld om een nabootsing van een laat-Romeinse biljoenen munt van het type *Gloria exercitus* aangemaakt in Trier ca. 340 n.Chr.⁵⁷. Deze *tremissis* draagt in de afsnede op de keerzijde exact dezelfde signatuur (ONO) met precies dezelfde vreemd gevormde letters O als het stuk uit Broechem. Gelijkende nabootsingen van deze munten uit Broechem en Raversijde werden naast Klepsau ook gevonden in Monneren (F, Moselle), Est (NL, Betuwe) en Soest (D, Nordrhein-Westfalen)⁵⁸. Buiten Klepsau gaat het steeds om sterk vervormde imitaties, met omschriften die nauwelijks leesbaar zijn. Wel vertonen deze munten ook de typische O in de afsnede. Het is niet uit te sluiten dat op basis van deze signatuur nog andere exemplaren aan deze reeks zouden kunnen worden gelinkt.

Afgaande op de vindplaatsen kunnen we deze munt als Frankisch karakteriseren.

8. Frankische imitatie, vóór 575.
Tremissis – 1,44 g – goudgehalte 71 % – 15,26 mm – 7 uur.

Vz.: IV IIIVISIVI (S spiegelverkeerd), borstbeeld met diadeem naar links. V-vormige diadeemlinten achteraan het hoofd; in het veld links: kruis met twee punten; in het veld rechts: tienpuntige ster met eronder een punt.
Kz.:] ANTI [, totaal gedeformeerde, staande figuur naar links.

Literatuur:

Geen gekende parallellen.

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-152.

Voor deze sterk verbasterde *tremissis* zijn geen directe parallellen bekend. De nabootsing is op stilistisch vlak van bedenkelijke kwaliteit maar het gehalte is nog goed (71 %). Het naar links gekeerde portret met het smalle, vrij hoekige borstbeeld, doet denken aan de *tremisses* van de Visigoten, maar wellicht is deze overeenkomst eerder toevallig. Opvallend en tamelijk ongewoon zijn het kruis en de ster, links en rechts in het veld naast het portret.

9. Frankische imitatie, vóór 575.

Tremissis – 1,43 g – goudgehalte 79 % – 12,22 mm – 8 uur.

Vz.: Zinloos omschrift bestaande uit sterk vervormde lettertekens. Sterk schematisch borstbeeld naar rechts; in het veld rechts: kruisje; in het veld links, verschillende streepjes en een punt.

Kz.: Onleesbaar omschrift dat eventueel als volgt kan getranscribeerd worden: - LHГIII [] TIC (C spiegelverkeerd), figuur met steil opstaande haren naar rechts gaande en met in elke hand een kruis.

Literatuur:

Geen exacte parallellen. Voor een keerzijde met een personage met twee kruisen maar in vooraanzicht: zie Grierson & Blackburn 1986, plaat 25 nr. 532 = de Belfort 1894, 431 nr. 6524.

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-153.

10. Frankische imitatie, vóór 575.

Tremissis – 1,46 g – goudgehalte 90 % – 14,74 mm – 10 uur.

Vz.: ONONΛΛNOΛONA (letter N schuin gegraveerd), sterk vereenvoudigd gedrapeerd borstbeeld naar links.

Kz.: ONA:ON..ΛOIIΛOOA (pseudo-legende gedeeltelijk verweven met de afbeelding), figuur opgebouwd uit bolletjes en streepjes in vooraanzicht. Boven het hoofd: spits uitlopende formatie van zeven bolletjes. Rechts in het veld, vijf geïsoleerde bolletjes.

Literatuur:

Geen gekende parallellen.

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-155.

Bij deze hoogst schematische *tremissis* is de abstractie haast extreem. Of er een verband bestaat met andere eveneens erg gestileerde goudstukken zoals onze nummer 11 of de munt uit de vondst van Velsen (NL), geïllustreerd bij Van der Chijs, is moeilijk aan te tonen⁵⁹.

De muntschat van Broechem bevat dus 1 *solidus* en 9 *tremisses* of stukken van 1/3 *solidus*: één goed dateerbare Byzantijnse *solidus* van keizer Justinianus geslagen tussen 542 en 565, twee Ostrogotische *tremisses* vermoedelijk aangemunt onder Baduila (541-552) en 7 Frankische naboot-

⁵⁵ Wielandt 1967, nr. 7; Koch 1990, 206 nr. 3 en Fischer 1999, 177 nr. 12. Beide munten werden met verschillende stempels geslagen.

⁵⁶ Opgemerkt door Arent Pol. Vanhoudt 1982, 102-103 nr. 12 (bewaard in het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek en aangekocht bij munthandelaar Franceschi in 1966); zie ook Vanhoudt 1988, 73 nr. 77.

⁵⁷ Kent 1981, 145 nr. 105.

⁵⁸ Monneren: Lafaurie & Pilet-Lemière 2003, 229 en vooral Reinhart 1939, plaat 4 nr. 38. Est: documentatie Arent Pol. Voor het stempelgelijk exemplaar uit Soest zie Werner 1935, 115 nr. M57.

⁵⁹ Van der Chijs 1866, 359 nr. 10 en plaat 23.

singen van Byzantijns of eerder Ostrogotisch goudgeld, alle met op de keerzijde een Victoria in vooraanzicht. Het goudgehalte van de munten werd berekend door Arent Pol aan de hand van het soortelijk gewicht. De Byzantijnse munt is zoals te verwachten van haast zuiver goud. Het gehalte van de Ostrogotische munten ligt iets lager (92 %) en dat van de Frankische nabootsingen varieert tussen de 71 en 90 %. Het wisselende goudpercentage van de Merovingische goudmunten wijst op een minder strenge regulering en een beperktere controle op de metaalsamenstelling binnen de Germaanse koninkrijken. Of dit een invloed had op de uiteindelijke waarde of koopkracht van de munten is niet geweten, maar het is niet uitgesloten dat de waarde van de munten in de eerste plaats bepaald werd door het algemene prestige dat de goudmunt genoot. De gewichten van de *tremisses* in deze vondst schommelen tussen de 1,31g en de 1,50 g. Deze minimale verschillen worden ook vastgesteld bij de gelijktijdige Byzantijnse munten van bijvoorbeeld Justinianus⁶⁰.

Het belangrijkste probleem bij een muntschat zoals deze van Broechem is het bepalen van de periode waarin hij aan de grond werd toevertrouwd. We kunnen veronderstellen dat het ogenblik van begraving nauw aansluit bij de datering van de recentste munten. De Byzantijnse munt is zonder probleem te plaatsen en ook voor de Ostrogotische munten werd een voorstel geformuleerd. Grotere moeilijkheden geven uiteraard de Merovingische munten. Om deze in de tijd te situeren is een beknopt overzicht van de evolutie van de muntslag onontbeerlijk.

Globaal genomen kunnen we vier fazen onderscheiden⁶¹:

- In een eerste periode na de invallen van 406 werd door de Germaanse volkeren uitsluitend gebruik gemaakt van de Romeinse munten. Muntschatten zoals die van het graf van Childerik († 481) te Doornik (Hainaut) en de vondst van Vedrin (ca. 500 n.Chr., Namur) tonen duidelijk aan dat in deze tijd geen eigen Germaanse goudmunten werden uitgegeven omdat de vondsten slechts Romeinse of Byzantijnse *solidi* bevatten. Wel werden in Noord-Gallië (boven de Loire) zilveren nabootsingen van Romeinse *siliquae* aangemunt.

- Na ca 500 worden voor het eerst in het voormalige Gallië Germaanse muntmissies aangetroffen. Het gaat om nabootsingen van Byzantijnse munten, meestal *tremisses*, die soms nog dicht bij het prototype aanleunen maar dikwijls ook uiterst schematisch van voorstelling zijn. Over de organisatie van deze “pseudo-imperiale” muntslag is niets geweten.

- Pas ca 570-5 verschijnen wat we zouden kunnen noemen nationale emissies. In de verschillende deelrijken van het Merovingische rijk worden gelijkaardige *tremisses* uitgegeven, die meestal een plaatsnaam dragen naast de naam van een muntmeester of *monetarius*. Uitzonderlijk komen ook de namen van Merovingische vorsten voor⁶². Het kruis vervangt ook ca 580 de Victoria als standaard keerzijdeafbeelding.

- In de laatste fase, vanaf ca 675, wordt overgeschakeld op de zilveren *denarius* en de goudmunt wordt in het rijk van de Franken niet meer geslagen. Dit monopolie van de zilvermunt zal onder de Karolingers en tot in de eerste helft van de 13de eeuw worden aangehouden.

Op basis van deze evolutie, die niet gecontesteerd wordt, is het duidelijk dat onze vondst, die voornamelijk samengesteld is uit pseudo-Byzantijnse munten, behoort tot de tweede periode die de jaren tussen ca 500 en 575 omvat. Vermits de Byzantijnse *solidus* ten vroegste uit 542 is, dient de begravingsdatum van deze beurs waarschijnlijk te worden gezocht in de daarop volgende jaren. De leesbare Frankische munten vermelden bovendien steeds Justinianus I en nooit de Byzantijnse keizer Justinus II die regeerde van 565 tot 578. Toch zijn Merovingische imitaties van deze munten elders niet ongewoon⁶³, zodat we misschien de depositie van deze muntbeurs kunnen situeren in de periode 542 – 565. Het is misschien niet echt realistisch zo een precieze datering voor te stellen en daarom is het misschien beter de schat te situeren in het derde kwart van de 6de eeuw.

Het belang van deze muntschat (beurs) ligt precies in de associatie van een goed dateerbare *solidus* met moeilijk toe te schrijven *tremisses*. Daarenboven zijn muntschatten met pseudo-imperiale *tremisses* uiterst zeldzaam. Voor het Belgische grondgebied gaat het hier bovendien om de enige in zijn totaliteit gekende Merovingische muntschat! De vondsten van Doornik (Childerik) en Vedrin bevatten immers alleen Romeinse munten en deze van Mons (Hainaut), gevonden in 1820, werd verspreid in de handel en de samenstelling ervan is slechts gedeeltelijk gekend. Bovendien hoort de schat van Mons thuis in de periode van de “nationale muntslag” en werd hij vermoedelijk ca 630 verborgen⁶⁴.

De Merovingische cultuur is voornamelijk via haar rijke necropolen bekend. Heel wat andere

⁶⁰ Bellinger 1966, 75.

⁶¹ Grierson & Blackburn 1986 en Lafaurie & Pilet-Lemière 2003.

⁶² Zie o.a. Pol 2002.

⁶³ Grierson & Blackburn 1986, 464 en Werner 1935, 116.

⁶⁴ Grierson & Blackburn 1986, 104-105; Lallemand 1965. Voor Mons: Grierson & Blackburn 1986, 124-125 en Pol (ongepubliceerde lezing, Madrid 2003). Voor een eventuele muntschat uit Huy zie Vanhoudt 1988, 66-67. Voor een Merovingisch juweel met 5 munten uit ca. 530 en afkomstig uit Liège of omstreken, zie Lafaurie 1995 en Lafaurie 1997, 779.

muntvondsten komen dan ook uit funeraire contexten. De Belgische vondsten werden uitvoerig besproken door Vanhoudt en Van Hoof en we dienen er dan ook niet op terug te komen⁶⁵. Grafvelden die meerdere Merovingische goudmunten opleverden zijn Borsbeek (Antwerpen), Ciply (Hainaut), Eprave (Luxembourg), Harmignies (Hainaut.), Huy (Liège), Jamiolle (Namur), Lede (O.-Vlaanderen), Oudoumont /Verlaine (Liège)⁶⁶, Rosmeer (Limburg.), Trivières (Hainaut) en Vieuxville (Luxembourg.). Tot nog toe werden in deze Belgische vondsten nooit meer dan twee munten per graf aangetroffen. Het meegeven van zogenaamde Charonsobolen aan de overledenen, is een traditie die teruggaat tot de Griekse oudheid en die ook door de Romeinen werd overgenomen. Buiten onze landsgrenzen werden kleine schatvondsten in graven meer dan eens gesignaleerd; de 37 Merovingische munten uit het Engelse Sutton Hoo zijn misschien wel het bekendste voorbeeld⁶⁷.

Uit de provincie Antwerpen zelf zijn, naast Broechem, vijf plaatsen gekend waar Merovingische goudmunten werden gevonden: Antwerpen (en omgeving, 4 exemplaren), Borsbeek (2 munten), Brecht (1), Mechelen (1) en Muisen (1)⁶⁸. De merkwaardigste munt uit deze reeks vondsten is zonder enige twijfel de *tremissis* die ten noorden van Antwerpen werd gevonden in de 19de eeuw en die ook in die "stad" werd geslagen! Deze *tremissis*, die het duidelijk leesbare omschrift ANDERPVS draagt, wijst ontegensprekelijk op het belang van de regio langs de Schelde rond 630-650, de tijd waarin dit goudstuk moet worden geplaatst⁶⁹.

Interessant aan de vondst van Broechem is de verscheidenheid qua herkomst. Naast één Byzantijnse munt uit Constantinopel treffen we twee Ostrogotische goudstukjes aan afkomstig uit het noorden van Italië en ook een *tremissis* (nr. 7) waarvan een (haast) identiek exemplaar werd gevonden in Klepsau in Zuid-Duitsland (Klepsau ligt aan de Jagst een zijrivier van de Neckar, Baden-Württemberg). De andere pseudo-imperiale *tremisses* kunnen niet aan een atelier worden toegeschreven. Uit de periode na 570 zijn ongeveer 800 Merovingische muntplaatsen gekend en deze liggen meestal ten zuiden van de rivieren Seine-Oise en Aisne⁷⁰. Maar noordelijke ateliers als Antwerpen, Dinant, Doornik (Tournai), Dorestat, Huy, Maastricht en Namen tonen aan dat ook in onze gewesten munt werd vervaardigd. Het is dan ook nooit uit te sluiten dat sommige van deze imitaties in onze regio werden aange-munt.

Hoe de Ostrogotische en Byzantijnse munten in Broechem belandden is uiteraard niet na te gaan. Via handelscontacten, diplomatieke giften of militaire acties kunnen ze direct maar ook via lange omzwervingen in de noordelijke regionen van het Frankenrijk beland zijn.

Ook over de uiteindelijke rol die deze kostbare munten in het maatschappelijk verkeer speelden tasten we wat in het duister. We weten dat de Germanen, die in de 5de eeuw het Noorden van Gallië overrompelden, de Romeinse goud-, zilver- en bronsmunten verder gebruikten. Bovendien gaven zij ook enkele emissies zilvergeld uit. In de 6de eeuw is van dat alles blijkbaar geen sprake meer. Pseudo-imperiale *tremisses* vervangen de Romeinse *solidi* en van zilver of bronsgeld is nog nauwelijks sprake. Wat wel nog in behoorlijke aantallen wordt teruggevonden zijn de Ostrogotische zilvermunten. Dat de *tremissis* een vrij hoge waarde vertegenwoordigde blijkt uit de zeldzame prijzen die ons werden overgeleverd. Zo treffen we in het leven van de heilige Sigiramus het bedrag van drie goudstukken (*aurei*) aan voor een stuk vee en vermeldt Gregorius van Tours dat 1 *tremissis* de prijs is voor één *modius* (8,7 of 52,2 liter ?) koren⁷¹. Uit grafvondsten blijkt dat oude Keltische of Romeinse munten nog wel werden gerecycleerd als Charonsobool maar of deze muntjes ook gebruikt werden als kleingeld is moeilijk te achterhalen. Een geïsoleerde vermelding van een zak loodjes in een kinderhand bij Fredegarius zou eventueel op de circulatie van loden kleingeld kunnen wijzen, maar dit blijft uiterst onzeker⁷². Globaal genomen lijken de vondsten er toch op te wijzen dat alleen hoogwaardige goudmunten in omloop waren. Van een echte doorgedreven monetarisatie van stad, dorp of platteland zoals tijdens de Romeinse tijd, kan geen sprake meer zijn geweest. Toch worden munten in alle delen van de Merovingische koninkrijken teruggevonden en wijst de omschakeling van *solidi* naar *tremisses* er op dat er behoefte was aan een kleinere muntsoort voor bepaalde transacties. Alleen al de lectuur van Gregorius van Tours, de bron voor de 6de eeuw bij uitstek, maakt duidelijk hoe geld nog een grote rol speelde⁷³. De goudmunt zal zeker gebruikt zijn bij het betalen van militairen of het afkopen van allianties, het bekomen van bepaalde

⁶⁵ Vanhoudt 1988 en Van Hoof 1991.

⁶⁶ Voor Verlaine zie *Archéologie hesbignonne*, 16, 2000.

⁶⁷ Grierson & Blackburn 1986, 124-126. Een gedetailleerde opsomming van andere grafvondsten zou ons te ver leiden maar enkele schatvondsten uit grafcontexten kunnen hier worden aangehaald: Bislich 1970, Kaiseraugst 1907, Klepsau 1965/6, Köln 1959, Munningen 1906, Schleithelm 1990 en Sutton Hoo 1939. Verder nog enkele vondsten waarvan de omstandigheden niet geheel duidelijk zijn: Canterbury (St. Martin) ca. 1842, Mülsum 1823, Sterkrade 1920 en Wasserbillig ca. 1820.)

⁶⁸ Vanhoudt 1988 en Lafaurie 1987.

⁶⁹ Lafaurie 1987, 157-159; Vanhoudt 1988, 47 nr. 6; De Belfort 1892, nr. 199; Prou 1892, nr. 1196; Depeyrot 1998 (overzicht noordelijke ateliers).

⁷⁰ Zie de kaart bij Werner 1935, 18.

⁷¹ Kloss 1929, 89-90 en Gregorius van Tours, *Historia Francorum*, VII 45. Voor de *modius*: Durliat 1990, 291-296.

⁷² Kloss 1929, 59 (Fredegarius III 18: "*sacellum plenum plumbeis, quod puer per solidos secum portaret*", MGH 2, 96).

⁷³ Kloss 1929 en Stamm 1982/84 [1994].

ambten en de bekostiging van andere sociale transacties. Maar belastingen werden ook nog geheven, op vele plaatsen werd tol geëist en handel gedreven. De Franken namen wel degelijk het Romeinse belastingsstelsel over, zowel de hoofdelijke als de grondtaksen⁷⁴. Veelzeggend is het hoofdstuk bij Gregorius van Tours over het innen van de belastingen te Poitiers en te Tours⁷⁵. In 578 ontstond er een discussie over de juistheid van de belastingsregisters en de eventuele belastingvrijstelling die was verworven. Het betalen van belastingen in geldstukken (*"aureus exactus basilicae sancti Martini remisit"*) wordt er ook expliciet vermeld in een passage die betrekking heeft op de regering van Charibert I (561-567)⁷⁶. Ook speelde dit geld zeker een grote rol in de interregionale handel. Munten geslagen in de fameuze handels-*emporia* zoals Dorestat en Quentovic tonen dat duidelijk aan. Interessant is hier een anekdote die we in een preek van Gregorius van Tours aantreffen en waarin hij verhaalt hoe een man met een gouden *tremissis* wijn koopt, vervolgens aanlegt met water en hierdoor zijn opbrengst steeds verdubbelt tot dat hij uiteindelijk 100 *solidi* bezat (300 *tremisses* ?)⁷⁷.

Toch is, zoals we reeds schreven, het chronisch gebrek aan kleingeld tekenend voor een maatschappij met een beperkt geldverkeer. De aanwezigheid in Broechem van deze geldbeurs, die zeker een aanzienlijke waarde vertegenwoordigde, is dus des te opvallend. Het is jammer genoeg onmogelijk na te gaan hoe dit geld in het bezit kwam van de overledene of zijn familie (soldij, loon, relatiegeschenk, handelswinst, enz.). De aanwezigheid van deze gouden munten en ook de algemene verspreiding van het Merovingische geld tonen duidelijk aan dat gemunt geld tot in de uithoeken van het Frankische rijk beschikbaar was⁷⁸. Het belang ervan wordt ook

goed geïllustreerd door het aantal vondsten. Voor de volledige Romeinse keizertijd (500 jaar) kennen we uit het huidige België ongeveer 100 los gevonden goudmunten (dus muntschatten uitgesloten). Voor de Merovingische tijd, waar de periode van de eigen goudmunt maar 175 jaar overspant (namelijk van 500 tot ca 675), zijn iets meer dan 100 geïsoleerde exemplaren tot ons gekomen⁷⁹!

4.2 DE TREMISSSES UIT HET DUBBELGRAF (pl. V: 11)

11. Longobarden ? – derde kwart 6de eeuw.

Tremissis – 1,35 g – goudgehalte 36 % – 14,09 mm – 6,5 uur.

Vz.: OVOI I I I - I I - - II II I I I OVO (alle O's met bolletje in het midden), gestileerd borstbeeld naar links; in de nek, lusvormig lint; in het veld links, lang kruis op cirkel.

Kz.: I I I VO I I I (formatie van vijf bolletjes) II C I I I I I T, OI IO in afsnede (V met de punt naar rechts, hoekige C, alle O's ook in de afsnede met bolletje in het midden), sterk gestileerde naar rechts kijkende Victoria in vooraanzicht en met gespreide, met parels versierde, vleugels en met een lang kruis in de linkerhand. De letters V, gevolgd door de gepunte O vinden hun oorsprong in de krans die de Victoria op de prototypes vasthoudt.

Literatuur:

Werner 1935, 114 nr. 47 en plaat 2 nr. 47 (stempelgelijk exemplaar gevonden te Köln-Müngersdorf).

Reinhart 1939, 51 nr. 11 (Köln-Müngersdorf).

Koch 1990, 133 nr. 10 (Köln-Müngersdorf) Grierson & Blackburn 1986, 468 nr. 380 (maar slechtere stijl).

Reinhart 1939, plaat 4 nrs 40-41 (vondst Monneren, maar slechtere stijl).

Wielandt 1967, plaat 1 (voor exemplaren die behoren tot dezelfde groep en gevonden te Klepsau, zie ook en vooral Koch 1990, 133). Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-148.

Deze bijzonder mooie *tremissis* met zijn typische stijl, het kruis op de voorzijde en een Victoria met "bolletjes-vleugels" op de keerzijde, behoort tot een grote groep pseudo-imperiale *tremisses* die soms aan de Alamannen wordt toegeschreven⁸⁰. Ze worden ook munten van het Klepsau-type genoemd, omdat in het grafveld van Klepsau (D, Stadt Krautheim, Baden) stukken van deze stijl werden gevonden⁸¹. Gelijkaardige exemplaren worden inderdaad meermaals gesignaleerd aan de bovenloop en rechts van de Rijn. Toch blijkt uit de omvangrijke database

⁷⁴ Durliat 1990, 98, 108 en 311; Wood 1994, 62; Durliat 1995 en Goffart 1982. Zie ook Durliat 2002, 112-113.

⁷⁵ Gregorius van Tours, *Historia Francorum*, IX 30 en Durliat 1990, 310-314.

⁷⁶ Gregorius van Tours, *Historia Francorum*, IX 30 en voor de betekenis van *"aureus"* als geldstuk zie Durliat 1990, 311 noot 17.

⁷⁷ *"usquequo centum solidos de hoc triante lucraret"* zie Gregorius van Tours, *Liber in gloria confessorum* (MGH, I, 110, p. 819)

⁷⁸ Verspreidingskaarten bij Vanhoudt 1988, 44 en ook bij Bazelmans, Gerrets & Pol 1998.

⁷⁹ Uiteraard gaat het bij de Merovingische goudmunten meestal om *tremisses* en in de keizertijd om *solidi* en *aurei*. Daarnaast komen heel wat Merovingische goudmunten uit grafcontexten, iets wat zeldzamer is voor de Romeinse goudmunt. Als we echter aannemen dat ook geïsoleerde goudvondsten meestal geen toevallige verliezen zijn maar offergaven of bewust begraven privé-kapitaal (een goudmunt wordt nu eenmaal zelden verloren) en rekening houden met een bevolkingsafname in de vroege Middeleeuwen, dan lijkt het aantal Merovingische munten toch nog hoog te liggen. Dat is dan mogelijk te verklaren door het feit dat al hun transacties met slechts een enkele denominatie, de *tremissis*, werden uitgevoerd.

Cijfers op basis van Vanhoudt 1988 en Callu & Lorient 1990.

⁸⁰ Grierson & Blackburn 1986, 115.

⁸¹ Wielandt 1967 en in detail: Koch 1990, 125-133.

samengesteld door Arent Pol, en waarin om en bij de honderd exemplaren tot deze groep worden gerekend, dat ze voorkomen van Engeland, over Nederland, België, Frankrijk Duitsland tot in Noord-Italië⁸². Zonder een volledige en grondige studie van deze reeks is het natuurlijk moeilijk na te gaan of het wel degelijk om gelijktijdige en uit één regio afkomstige exemplaren gaat. Naast stukken van een elegante stijl, komen ook heel wat primitievere imitaties voor, die niet noodzakelijk in het oorsprongsgebied dienen vervaardigd te zijn. Het is best denkbaar dat een bepaald prototype meermaals en in verschillende regio's werd gekopieerd.

De munt uit Broechem is stempelgelijk (dat wil zeggen met exact dezelfde stempels geslagen) aan een exemplaar uit een vrouwengraf uit Köln-Müngersdorf (D). Dit graf, dat net zoals dit dubbelgraf uit Broechem (*cf. supra*) Longobardische invloed vertoont, wordt door Werner gedateerd in de periode 600-650⁸³. De munt kan natuurlijk ook ouder zijn en als erfstuk enkele generaties overleefd hebben.

Welke elementen kunnen de Broechemse munt helpen dateren? Algemeen wordt, wellicht terecht, aanvaard dat de Merovingische muntslag over het gehele rijk rond 570 n.Chr. werd hervormd. Op dat ogenblik stopte de aanmunting van nabootsing van Byzantijnse (of Ostrogotische) *tremisses* en werd op de meeste munten een plaatsnaam en een muntmeester vermeld⁸⁴. Imitaties, zoals deze uit het graf uit Broechem zijn dus waarschijnlijk van vóór deze hervorming. Dit chronologisch criterium verliest echter aan belang wanneer we zouden aannemen dat deze munt niet van Frankische maar van Longobardische oorsprong zou zijn (*cf. infra*). De Longobarden behielden immers de Victoria met gespreide vleugels op de keerzijde van hun munten tot in de 7de eeuw⁸⁵.

Het prototype van onze goudmunt is niet precies te achterhalen. Het omschrift is totaal vervormd. Andere munten met gelijkende Victoria's op de keerzijde, zoals deze gevonden in de Noord-Italiaanse necropool San Giovanni te Cividale, dragen wel nog herkenbare omschriften waarop we de naam van keizer Justinianus (527-565) kunnen lezen⁸⁶. Een muntjuweel, eveneens uit Cividale, en opgebouwd uit drie kleine goudmunten, associeert een munt die stilistisch gezien (Victoria met "bolletjesvleugels") ook tot deze reeks behoort, met een *tremissis* van keizer Justinus II (565-575)⁸⁷. Deze elementen maken een datering voor 575 n.Chr. dan ook waarschijnlijk. Callegher, die de drie muntarmbanden uit het Italiaanse Cividale opnieuw bestudeerde, meent dat de aldaar gevonden munten tot de allereerste Longobardische emissies dienen gerekend te worden. Hij dateert ze dan ook in de eerste jaren na de verovering van Noord-Italië door deze stam en stelt de jaren 569-571 (verovering van Pavia) voor⁸⁸. Deze toe-

schrijving aan de Longobarden steunt op de archeologische context van de Italiaanse munten (herkomst en andere voorwerpen) maar ook op het feit dat twee van de drie armbanden uit Cividale samengesteld zijn uit reeksen munten die met dezelfde matrijs of muntstempel werden geslagen. Het is inderdaad best mogelijk (maar ook niet meer dan dat) dat de maker van de armband en het muntatelier niet ver in tijd en ruimte van elkaar zullen verwijderd zijn. Anders is zo een groot aantal stempelbindingen moeilijk te verklaren. Hoe langer munten circuleren, hoe moeilijker het wordt om exemplaren uit eenzelfde stempelpaar aan te treffen⁸⁹. De munt uit Broechem behoort tot dezelfde stilistische groep als deze uit Cividale en zou dus ook in het derde kwart van de 6de eeuw kunnen geplaatst worden.

Koch dateert de munten die tot deze groep behoren en die te Klepsau werden opgegraven, enkele decennia later. Zij baseert zich hier voornamelijk op een grafvondst uit Munningen (D, Beieren). In graf 1 te Munningen zaten negen goudmunten waaronder één uit deze groep, gekenmerkt door een Victoria met "bolletjesvleugels", maar ook een imitatie van een *solidus* van de Byzantijnse keizer Mauricius Tiberius (582-602)⁹⁰. Deze datering kan niet worden uitgesloten maar lijkt mij iets onwaarschijnlijker. Gaat het immers om Frankische munten dan komt de Victoria na ca 580 niet echt meer als keerzijdetype in aanmerking omdat de munten van dan af meestal een kruis op de keerzijde dragen (munthervorming, *cf. supra*). Gaat het om Longobardische munten dan is de datering eveneens erg onwaarschijnlijk omdat deze sterk gestileerde munten van het type Klepsau stilistisch helemaal niet passen in de goed gekende muntslag van de Longobarden uit de laatste decennia van de 6de eeuw⁹¹.

Het erg lage goudgehalte van de munt uit Broechem (36 %) zou natuurlijk als argument voor een latere datering kunnen worden aangevoerd. Toch lijkt dit voor deze reeks geen sluitend

⁸² Frankrijk zie o.a. Lafaurie & Pilet-Lemière 2003, 208 (Mareuil-le-Port, Marne).

⁸³ Werner 1935, 41 en 52.

⁸⁴ Lafaurie & Pilet-Lemière 2003, 21; Grierson & Blackburn 1986, 117-118.

⁸⁵ Arslan 1978, *passim*.

⁸⁶ Bernardi & Drioli 1980, 29 nrs 514-517 en 38-39 en Callegher 2001, plaat 3 nrs A4-A8. Zie ook Werner 1935, 139-140 en Koch 1990, 125-133.

⁸⁷ Callegher 2001, 684 en plaat 3 nr. D1 en D3.

⁸⁸ Callegher 2001, 685.

⁸⁹ Juweel A uit Cividale bestaat uit 11 *tremisses* waarvan 3 groepjes munten telkens met dezelfde stempels werden geslagen (5 exemplaren met één stempel, vervolgens 3 exemplaren en een groep van 2).

⁹⁰ Koch 1990, 132; Wielandt 1967, 17 contra Cahn 1931, 326 en Werner 1935, M 29 die menen dat het om een nagebootste Justinianus I gaat. De identificatie met Mauricius Tiberius lijkt echter waarschijnlijker; de M van Mauricius en de T voor Tiberius zijn duidelijk herkenbaar op het stuk van Munningen.

⁹¹ Arslan 1978, 55-57 en afbeeldingen. De Alamannen vormen een integraal deel van het Frankische rijk, zie Wood 1994, 161-162 en Koch 2001.

criterium. Uit de metaanalyses van 11 munten die stilistisch aan het stuk uit Broechem verwant zijn en die door Arent Pol werden uitgevoerd, blijkt dat het gehalte schommelt tussen de 28 en de 87 %⁹². Een met Broechem zeer sterk verwant exemplaar in het Penningkabinet te Brussel bevat 60 % goud⁹³.

Tenslotte is het merkwaardig dat precies in dit Broechemse graf verschillende voorwerpen met Longobardische of Alamannische invloed werden gevonden.

Dat de munten uit deze tijd over grote afstanden konden reizen door handels-, militaire of politieke contacten, werd hierboven reeds opgemerkt en dit blijkt ook uit de verspreiding van deze "Longobardische (?) munten van het Klepsau-type". De uit het Noorden afkomstige Longobarden vestigden zich in 487/88 in Noricum en bereikten de Donauregio en Pannonië in 508. Reeds gedurende de 6de eeuw werden verschillende Frankische prinsessen uitgehuwelijkt aan Longobardische leiders. Zo huwde Chlodosintha (of Chlodoswintha), de dochter van Chlotarius I († 561), koning Alboin, de leider die in 568 het Ostrogotische Italië binnenviel en innam⁹⁴. Ook Vuldetrada, de dochter van de Longobardische koning Wacho, huwde achtereenvolgens met drie verschillende Frankische vorsten waaronder Theodebald († 555) en Chlotarius I († 561)⁹⁵. Het is best denkbaar dat een Longobardische prinses op weg naar de Frankische hoofdplaatsen Reims (Theodebald) en Soissons (Chlotarius) vergezeld werd door een gevolg van volksgenoten. De verspreiding van buitenlandse voorwerpen of de beïnvloeding van de lokale mode kan zo vrij eenvoudig verklaard worden⁹⁶.

4.3 OPPERVLAKTEVONDST (pl. V: 12)

De volgende munt komt niet uit de opgravingen maar werd in 1970 op een naburig terrein tijdens tuinwerkzaamheden gevonden⁹⁷.

12. Frankische imitatie, vóór 575.

Tremissis – 1,20 g – goudgehalte 77 % – 13,97 mm – 6 uur.

Vz.: **IIIVVTIIIIIIII-LVIIIIC**, gedrapeerd borstbeeld naar rechts. Achter het hoofd: lusvormig lint met een punt erboven.

Kz.: **IITPIT** [] **ICT** (de letter P en C spiegelverkeerd, tweede T naar rechts liggend, derde T naar links liggend), in de afsnede **TIO** (naar rechts liggende T), sterk gestileerde Victoria in vooraanzicht en met gespreide vleugels; in haar linkerhand een T-vormig kruis op een bol; tussen haar benen, L-vormig element; links in het veld, een lusvormige krans; rechts in het veld, een zespuntige ster.

Literatuur:

geen exacte parallellen gekend.

Inventarisnummer Penningkabinet: 2002-147.

De munt behoort duidelijk tot de pseudo-imperiale imitaties, die een Byzantijnse of Ostrogotische *tremissis* als model hebben.

5 Summaries – Samenvattingen

5.1 THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH by Rica Annaert

During 2001, 2002 and 2003 the Institute for the Archaeological Heritage of the Flemish Community had the opportunity to execute archaeological investigations on three lots (section C 233², 233^{C2} parts 1 to 3) in a residential quarter at Broechem, after one of the owners found two Merovingian bowls by accident during drilling works for installing a water pump (fig. 1 & 2). Altogether a surface of 1560 m² has been investigated.

Although the final study of these excavations has not been completed so far, a preliminary report can be presented on the occasion of the publication of the golden coins found in two of the graves. Meanwhile, these coins were acquired by the Coin and Medalroom of the Royal Library of Belgium. In this contribution the coins and the graves in which they were found, will be described.

From a topographical and pedological viewpoint, the cemetery is located on the lower slope of a north orientated sandridge, at the edge of a more southwards located marshy area. The alluvial grounds of the Nete-valley are located at 2,5 km distance in south-eastern direction. The soilscape consists of moderate dry to dry, slightly sandloamy soils with crumbling texture B-horizon (fig. 3).

The oldest traces date back to the Iron Age. Some postholes and pits were spread out over the area with a cluster of waste pits in the southern zone (pl. IV: 1-2, A and fig. 4). The ceramic finds date this Iron Age occupation to the Hallstatt C/D period (750-500 BC).

⁹² Analyses Arent Pol.

⁹³ Analyse Arent Pol; zie Vanhoudt 1982, nr 36 (De voorzijde verschilt van het stuk uit Broechem maar de keerzijde heeft een sterk gelijkende Victoria naar links met eveneens een formatie van vijf bolletjes boven het hoofd).

⁹⁴ Gregorius van Tours, *Historia Francorum*, IV 3; Wood 1994, 165-166; Pohl & Bierbrauer 2001, 62-63.

⁹⁵ Zie Gregorius van Tours, *Historia Francorum*, IV 9 en voor de chronologie Wood 1994, 355 en 361.

⁹⁶ Koch 1990, 248. Vermelden we tenslotte nog het militair conflict van de Frankische koning Childebert II met de Longobarden in de jaren 584-591 (Koch 1990, 250 en Gregorius van Tours, *Historia Francorum*, VI 42 en VIII 18).

⁹⁷ Met dank aan de Heer Stefan Crick uit Ranst, die deze munt aan het Penningkabinet en het IAP signaleerde.

Of the Merovingian grave yard at least 263 graves have been registered, more specifically 40 cremations and 223 inhumations (pl. IV: 3-6). 140 inhumation-graves had a east-west orientation (pl. IV: 5; E-W: 46; ENE-WSW: 57; ESE-WNW: 37), only 79 inhumation-graves had a north-south orientation (pl. IV: 6; N-S: 26; NNE-SSW: 17; NNW-SSE: 36).

The cemetery has not been entirely investigated: only the southern limit has been registered, the cemetery is extending to the adjacent parcels in eastern, western and northern direction (pl. IV).

The cremation graves (15 %) were present just beneath the actual plough layer and were mostly overlaying and cutting through the inhumation graves (pl. IV: 3-4 and fig. 5). Hereby the cremation graves should be interpreted as the youngest deposits in this graveyard. This reappearance of cremation rites can be attributed to more northern influences. In Frisian and Saxon regions cremation was used until the 9th century. Every cremation grave was sieved as to separate all incinerated bones, remains of charcoal, carbonised seeds and burnt remains of clothing and gifts. The incinerated bones will be subject to investigations by Marit Vandenbruaene, anthropologist at the Institute for the Archaeological Heritage. This study will inform us about age, genus and pathology of the cremated individuals.

Concerning the inhumation graves (85 %), the north-south orientated graves are the youngest inhumation deposits as most of these graves are overlaying the south-east orientated graves (fig. 6). This younger north-east deposition ritual also seems to be typical of Saxon influence. Most of the burials were placed in a rectangular wooden coffin in an equally rectangular pit (fig. 7). 54 coffins were placed on wooden cross-beams at the bottom of the pit. No burial chambers were present. Unfortunately, the organic remains disintegrated completely in the sandy, acid soil of the Campine. In only a few cases bones were still visible as vague silhouettes in the soil. In 43 graves, remains of teeth were noticed and conserved if possible. In consequence, anthropological information is not available.

A remarkable discovery at the cemetery are three horse graves (pl. IV: 7 and fig. 8). Horse burials usually accompany the grave of an important person. Two out of three horse graves were located in the vicinity of the rich, double chested grave that is described in this article. Horse graves are rather scarce in early medieval graveyards in Belgium France, while they are more frequent in Central and North-Germany. Perhaps this phenomenon refers to northern influence.

Originally, these burials were probably provided with rich grave goods but most of the

graves were plundered as indicated by the many plundering pits.

The recovered grave goods can be dated to the 6th and 7th centuries. The ceramic finds show a great differentiation in typology and origin (fig. 9). Besides biconical shaped bowls with several kinds of stamps on the shoulder, also a great variety of hand shaped pottery imported from the Eifel-region as well as from more northern German and Saxon regions were discovered here. At least one bowl of *Argonne-sigillata* (Chenet 302) was found. Glassware was represented by two glass beakers (fig. 10) and hundreds of glass paste beads. Amber beads were also abundantly present. The metal objects are in a very poor condition making it impossible at this stage to present detailed information (fig. 11). However, it was ascertained that utensils (iron knives), as well as personal ornaments (bronze and iron buckles, golden rings, silver earrings, bronze tweezers,...) and iron weapons were placed with the deceased (fig. 12). The rather scarce finds of weapons might be an indication of plunderers especially looking for weapons.

A treasure of ten gold coins in one of the graves was a unique discovery.

The grave with the hoard of gold coins was a rather simple grave (ESE-WNW orientation; 1,82-1,92 x 0,40-0,55 m with a depth of 0,20 m) displaying a vague silhouette of a rectangular coffin (fig. 13). All the finds from this grave were lumped together in one corroded lump of iron. This iron mass was found at leg height, as this was the grave of an adolescent who were often buried with the head to the west. The finds – two iron knives, two iron awls, a flint and steel, a pair of tweezers (fig. 14), a bronze buckle and ten gold coins – were probably suspending a *châtelaine* made in organic material.

The double grave with one gold coin (ESE-WNW orientation; 3,36-3,70 m x 2,39-2,46 m) contained two rectangular coffins (2,56 x 0,65 m and 2,75 x 0,75 m – fig. 15 and 16). Both coffins were plundered but still contained some dispersed finds: a golden ring, a gold coin, an iron buckle with plate, fragments of an iron knife, two silver-plated rivets, two stones and a silver buckle garniture of shoes (fig. 15). The spiral motives and the type of ornament suggest a 7th century Longobardian or Alamanian origin (fig 17).

The following years, the archaeological research of this cemetery will continue, as will the study of the objects and the natural sciences studies. This research will certainly provide more information about the Merovingian period in Flanders. The northern and southern influences that are present here will be focused on (cremation rite, N-S inhumations, hand-shaped pottery, horse graves, Byzantine and Alamanian objects). Also a renewed study of known and previously investigated Merovingian cemeteries must be considered.

5.2 THE GOLD COINS

by Johan van Heesch (with the collaboration of Arent Pol)

From the 12 Merovingian gold coins found in the tombs at Broechem, 10 form a small hoard, probably the content of a purse (pl. V: 1-10). This group of coins contains a *solidus* of the Byzantine emperor Justinian I, struck in Constantinople between 542 and 565, two Ostrogothic tremisses attributed to Baduila (541-552) and seven Frankish tremisses, all pseudo-imperial imitations with a "Victory holding globe and cross" (so-called VGC-type) on the reverse.

The coins from this hoard still have a high gold content situated between 71 and 90 %. Based on the presence of the *solidus* of Justinian, the burial date should be placed in the third quarter of the sixth century.

The *solidus* of Justinian is quite remarkable as it was overstruck on a coin of the emperor Anastasius (491-518). Overstrikes of this type are very rare and it is suggested that the only reason for doing so, was that the emperor preferred donating coins with his name on instead of those of his predecessors.

The Ostrogothic coins bear the name of Anastasius whose reign ends in 518. Their attribution to Baduila (541-552) is suggested by most numismatic authors on the basis of style and epigraphical errors. This is very well possible as Baduila's silver coins are also struck in the name of that emperor. Their attribution to this reign is in a way supported by their presence in this hoard, dated to the third quarter of the sixth century.

The Merovingian coins in the hoard are probably all Frankish in origin and belong to the pseudo-imperial series dated between 500 and 570-575. Some are well engraved and the Ostrogothic prototypes issued in the name of Justinian are easily recognisable. Others, especially our numbers 8 to 10, are very rough in style and their inscriptions make no sense at all.

Of *tremissis* n° 7 a very similar parallel has been found in the burial site at Klepsau (Baden-

Württemberg, Germany). The Klepsau-coin was plated but was struck with dies that are extremely close in style and fabric to the coin of Broechem. A coin found in Middelkerke (West-Flanders, Belgium) shares an obverse die with this coin from Broechem. Its reverse though is completely different and shows two soldiers holding one military standard. The prototype of this last coin is a Roman nummus struck in Trier ca AD 340.

The hoard found in Broechem is the only Merovingian gold hoard found in modern Belgium that is entirely known; the coins were bought by the Royal Library of Belgium and are kept in the coin cabinet of this institution.

Besides the coins from the hoard, two other *tremisses* were found (pl. V: 11-12). One (n° 11) comes from a double grave. It is a remarkable coin and an identical (die-linked) specimen has been found in a grave in Cologne-Müngersdorf. This coin belongs to a vast series characterised by a Victory on the reverse with dotted wings. These coins, with a very special, primitive but pleasing style, are found from Great-Britain to the north of Italy. Several bracelets composed of coins of a similar style and all die-linked, were discovered at Cividale, a burial site of the Lombards in Italy. As suggested by Callegger an attribution of these coins to the Lombards is highly plausible and a date in the third quarter of the sixth century is proposed. We cannot be certain however of the fact that these coins are all of Lombard production. As quite a lot of mixed marriages between Frankish princesses and Lombard noblemen existed and vice versa (Lombard princesses with Frankish kings) it cannot be excluded that this influenced the style of the local coinages. The very low gold content of this coin from Broechem (27 %) is no objection to its early date as others from the same series are attested with 60 % gold in them.

Coin number 12 is a stray find. It has no precise archaeological context but was found on the same site a few years earlier. Like the other coins, it is a pseudo-imperial tremissis for which no exact parallels are known.

BIBLIOGRAFIE

ALENUS-LECERF J. 1975: *Le cimetière mérovingien de Hamoir, I. Catalogue*, Archaeologia Belgica 181, Brussel.

ALENUS-LECERF J. 1978: *Le cimetière mérovingien de Hamoir, II. Etude*, Archaeologia Belgica 201, Brussel.

ANNAERT R. 2003a: Merovingisch grafveld uit de 6de-7de eeuw te Broechem (Ranst-Prov. Antwerpen) (met bijdrage van VANDENBRUAENE M.). In: CUYT G. & SAS K. (red.) 2003: *Vlekken in*

het zand. Archeologie in en rond Antwerpen, z.p., 47-56.

ANNAERT R. 2003b: Merovingian cemetery of the 6th-7th century at Broechem (municipality of Ranst, province of Antwerp, Belgium), *Paganisme et Christianisme en Europe de l'ouest et du nord (de l'Antiquité au haut Moyen Age)*, *histoire et archéologie*, 54e *Sachsensymposium der Internationalen Arbeitsgemeinschaft zur Archäologie der Sachsen und ihrer Nachbarvölker in Nordwesteuropa 6-10 september 2003*, 36-38.

- ANNAERT R. 2004: Late-Bronstijd- en vroege-IJzertijdkuilen tussen de Merovingers te Broechem (gem. Ranst, prov. Antwerpen), *Lunula. Archaeologia Protohistorica* 12, 43-50.
- ARSLAN E. 1989: La monetazione dei Goti. In: XXXVI Corso di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina. Seminario Internazionale di Studi su tema: « Ravenna e l'Italia fra Goti e Longobardi Ravenna, 17-72.
- ARSLAN E.A. 1978: *Le monete di Ostrogoti, Longobardi e Vandali. Catalogo delle Civiche Raccolte Numismatiche di Milano*, Milano.
- BAERTEN J. 1968: La trouvaille de Bruges (1877): Monnaies françaises et italiennes du Moyen Âge. In: *Collectionneurs et collections numismatique: monnaies, médailles et jetons*, Paris, 143-149.
- BAEYENS L. 1976: *Verklarende tekst bij het kaartblad Lier 44 W van de Bodemkaart van België*, Gent.
- BAZELMANS J., GERRETS D. & POL A. 1998: Metaaldetectie en het Fries koninkrijk. Kanttekeningen bij de centrumfunctie van noordelijk Westergo in de vroege Middeleeuwen, *De Vrije Fries* 78, 4-48 [verscheen ook in het Engels in Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, 45, 2002, 219-241.]
- BELLINGER A.R. 1966: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. I, Anastasius I to Maurice, 491-602*, Washington.
- BERNARDI G. & DRIOLI, G. 1980: Le monete del periodo Bizantino e Barbarico esistenti presso il Museo Archeologico Nazionale di Cividale (Seconda parte), *Forum Iulii. Annuario del Museo Archeologico Nazionale di Cividale del Friuli* 4, 20-43.
- BOELES P.C.J.A. 1951: *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn voor- en vroege geschiedenis*, Den Haag.
- BÖHNER K. 1949, Die fränkischen Gräber von Orsoy, Kreis Mörs, *Bonner Jahrbücher* 149, 146-196.
- BÖHNER K. 1958, *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes* (2 delen), Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, serie B. Die Fränkischen Altertümer des Rheinlandes 1, Berlin.
- BURY, J.M. e.a. 1924: *The Cambridge Medieval History*, I, *The Christian Roman Empire and the foundation of the Teutonic Kingdom*, Cambridge.
- CAHN J. 1931: Ein Goldmünzenfund des frühen 7. Jahrhunderts aus dem Grabfeld von Munningen, *Frankfurter Münzzeitung*, n.f. 2, 325-328 (ook verschenen in *Germania* 14, 1930).
- CALLEGHER B. 2001: Tra Bizantini e Longobardi in Friuli: problemi di emissione e circolazione monetaria. In: *Paolo Diacono e il Friuli alto-medievale (secc. VI-X). Atti del XIV Congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto.
- CALLU J.-P. & LORiot X. 1990: *L'or monnayé II. La dispersion des aurei en Gaule romaine sous l'empire*, Juan-les-Pins.
- CHENET G. 1941: *La céramique gallo-romaine d'Argonne du IVème siècle et la terre sigillée décorée à la molette*, Mâcon.
- DE BELFORT A. 1894: *Description générale des monnaies mérovingiennes par ordre alphabétique des ateliers*, IV, Paris.
- DE BOE G. 1970: *Een Merovingisch grafveld te Borsbeek (Antwerpen)*, *Archaeologia Belgica* 120, Brussel.
- DE GROOTE K., DE BUYSER F., HUYSMAN N. & MOENS J. 1994: Een 6de-eeuwse *solidus* uit Aalst. In: ROGGE M. & BEECKMANS L., *Geld uit de grond. Tweeduizend jaar muntgeschiedenis in Zuid-Oost-Vlaanderen*, Zottegem, 115.
- DEMO, Ž. 1994: *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, Situla 32, Ljubljana.
- DEPEYROT G. 1998: *Le numéraire mérovingien. L'âge de l'or, II, Les ateliers septentrionaux*, Collection Moneta 11, Wetteren.
- DESTEXHE GUY 2000: *La nécropole mérovingienne d'Oudoumont, commune de Verlaine-Hesbaye liégeoise, I. Rapport de fouilles*, Archéologie Hesbignonne 16, Saint-Georges-sur-Meuse.
- DURLIAT J. 1990: *Les finances publiques de Dioclétien aux Carolingiens (284-889)*, Beihefte der Francia 21, Sigmaringen.
- DURLIAT J. 1995: Les nobles et l'impôt du IVe au VIe siècle. In : Fr. VALLET en KAZANSKI M., *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle*, s.l., 15-22.
- DURLIAT J. 2002: *De l'Antiquité au Moyen-Âge. L'Occident de 313 à 800*, Paris.
- FISHER J. F. 1999: Nicht alles, was glänzt, ist Gold. Gefälschte und nachgeahmte Goldmünzen in der Merowingerzeit. Ein Überblick zur Verbreitung und Funktion subaerater Münzen in der "Alamannia". In: BRATHER S., BÜCKER Chr. & HOEPER M., *Archäologie als Sozialgeschichte. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im frühgeschichtlichen Mitteleuropa. Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag*, Studia Honoraria 9, Rahden, 173-178.

- GEBAUER-HELLMAN 1999: Eine silbertauschierte Riemenzunge aus Bremen-Mahndorf. "Mode" aus dem langobardischen Italien. In: BOTH F. & AOUNI H. 1999: *Über allen Fronten. Nordwestdeutschland zwischen Augustus und Karl dem Grossen* (tentoonstellingscat.), Oldenburg, 141-143.
- GOFFART W. 1982: Old and new in Merovingian taxation, *Past & Present* 96, 3-21.
- GRIERSON Ph. & BLACKBURN M. 1986: *Medieval European Coinage, I, The Early Middle Ages (5th-10th centuries)*, Cambridge.
- HAHN W. (met medewerking van M.A. METLICH) 2000: *Money of the Incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian, 491-565)*, Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien 6, Wien.
- HAHN W. 1973: *Moneta Imperii Byzantini, I, Von Anastasius I. bis Justinianus I. (491-565) einschließlich der Ostgotischen und Vandalischen Prägungen*, Wien.
- HÄSSLER H.-J. 1999: *Ein Gräberfeld erzählt Geschichte*, Studien zur Sachsenforschung 5.5, Oldenburg.
- HUBERT F. 1963: *Cimetière du Parc de l'hôtel de ville de Tournai*, Archaeologia Belgica 68, Brussel.
- KENT J. 1981: *The Roman Imperial Coinage, VIII, The Family of Constantine I*, London.
- KLOSS F. 1929: *Goldvorrat und Geldverkehr im Merowingerreich*, Wien.
- KOCH U. 1990: *Das fränkische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 38, Stuttgart.
- KOCH U. 2001: Besiegt, beraubt, vertrieben. Die folgen der Niederlagen von 495/497 und 506. In: *Die Alamannen*, 4e uitgave, Stuttgart, 191-201.
- LAFaurie J. 1995: Collier orné de monnaies en or du Vie siècle trouvé aux environs de Liège (Belgique). In: *Actes du Colloque Numismatique. L'Histoire par les Monnaies de l'Inde préhellénique à l'analyse nucléaire*, Liège, 171-184.
- LAFaurie J. 1997: Monnaies frappées en Gaule à l'époque de Clovis. In: ROUCHE M. (RED.), *Clovis, histoire et Mémoire, I, Le baptême de Clovis, l'événement*, Paris, 769-802.
- LAFaurie J. & MORRISON C. 1987: La pénétration des monnaies byzantines en Gaule mérovingienne et visigotique du VIe au VIIIe siècle, *Revue numismatique*, 38-98.
- LAFaurie J. & PILET-LEMIERE J. 2003: *Monnaies du haut Moyen Âge découvertes en France (Ve – VIIIe siècle)*, Cahiers Ernest-Babelon 8, Paris.
- LAFaurie J. 1987: De gouden tremissis geslagen te Anderpus en andere Merovingische munten gevonden nabij Antwerpen. In: WARMENBOL E., *Het ontstaan van Antwerpen: feiten & fabels*, Antwerpen, 157-161.
- LALLEMAND J. 1965: Vedrin: sous d'or de Magnus Maximus à Anastase. In: *Etudes Numismatiques*, 3, Bruxelles, 109-144.
- LAUX F. 1991: Überlegungen zu dem frühgeschichtlichen Reihengräberfriedhof von Bremen-Mahndorf, *Studien zur Sachsenforschung* 7, Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 39, Hildesheim, 187-202.
- MORRISON C. 1970: *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, tome premier, d'Anastase Ier à Justinien II (491-711)*, Paris.
- MÜLLER-WILLE M. 1970-1971, Pferdegrab und Pferdeopfer im frühem Mittelalter, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 20-21, 119-248.
- POHL W. & BIERBRAUER V. 2001: Langobarden. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 18, Berlin-New York, 50-93.
- POL A. 2002: Münzmeister (Merowingerzeit). In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 20, Berlin-New York, 353-356.
- PROU M. 1892: *Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque nationale. Les monnaies mérovingiennes*, Paris.
- REINHART W. 1939: Die früheste Münzprägung im Reiche der Merowinger, *Deutsches Jahrbuch für Numismatik* 2, 37-56.
- ROOSENS H. & ALENUS-LECERF J. 1965: *Sépultures mérovingiennes au 'Vieux Cimetière' d'Arlon*, Archaeologia Belgica 88, Brussel.
- ROOSENS H. 1976: Nog enige Merovingische graven te Rosmeer, *Conspectus MCMLXXV, Archaeologia Belgica* 186, 89-90.
- ROOSENS H. 1978: *Het Merovingisch grafveld van Rosmeer II* (met bijdrage van JANSSENS P.), Archaeologia Belgica 204, Brussel.
- ROOSENS H., DE BOE G. & DE MEULEMEESTER J. 1976: *Het Merovingisch grafveld van Rosmeer I*, Archaeologia Belgica 188, Brussel.

- SIEGMUND F. 1998: *Merowingerzeit am Niederrhein. Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und dem Kreis Heinsberg* (met een bijdrage van U. JUX), Rheinische Ausgrabungen 34, Köln.
- STAMM V. 1982/84: Geld und Schatz bei Gregor von Tours, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 36/38, 113-118.
- URLACHER J.-P., PASSARD F. & MANFREDI-GIZARD S. 1998: *La nécropole mérovingienne de La Grande Oye à Doubs, département du Doubs – VIe-VIIe siècles après J.-C.* (met bijdragen van GERBORE R., SIMON C., LAFAURIE J., PILET-LEMIERE J., LEGOUX R., LAURENT A. & LEMAIRE F.), *Mémoires de l'Association française d'archéologie mérovingienne* 10, Saint-Germain-en-Laye/Dijon.
- VANDENBRUAENE M. 2003: Anthropologisch onderzoek van twee crematiegraven uit het Merovingisch grafveld te Broechem. In: ANNAERT R. 2003A, 53-55.
- VAN DER CHIJS P.O. 1866: *De munten der Frankische- en Duitsch-Nederlandsche vorsten*, Haarlem.
- VAN DER VIN J.P.A. 1992: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in den Niederlanden, I, Provinz Friesland*, Berlin.
- VAN DOORSELAER A. & OPSTEYN L. 1999: Saxon Unurned Pyre-rest Graves at the Zwijvekeouter at Dendermonde (prov. East-Flanders, Belgium). In: SARFATIJ H., VERWERS W.J.H. & WOLTERING P.J. (ED.), *In Discussion with the Past. Archaeological Studies presented to W.A. Van Es*, Zwolle-Amersfoort, 187-193.
- VAN DURME L. 1969-1971: Een Merovingische begraafplaats te Zottegem-Velzeke, *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring* 18, 67-85.
- VAN HEESCH J. 1998: *De muntcirculatie tijdens de Romeinse tijd in het noordwesten van Gallia Belgica. De civitates van de Nerviers en de Menapiërs (ca. 50 v.C. – 450 n. C.)*, Brussel.
- VAN HOOF C. 1991: Un aspect du rituel funéraire dans les tombes franques et mérovingiennes en Belgique. La présence des monnaies, *Acta Archaeologica Lovaniensia* 30, 95-115.
- VANHOUDT H. 1982: De Merovingische munten in het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, *Revue belge de Numismatique* 128, 95-194.
- VANHOUDT H. 1988: De muntvondsten in België uit de Merovingische periode, *Revue belge de numismatique* 134, 41-88.
- VERWERS W.J.H. 1987: North Brabant in Roman and Early Medieval Times, IV: The Merovingian Cemeteries, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 37, 173-223.
- WERNER J. 1935: *Münzdatierte austrasische Grabfunde*, Berlin & Leipzig.
- WERNER J. 1968: Das Messerpaar aus Basel-Klein-Hünningen Grab 126 – Zu alamannisch-fränkischen Eszbestecken. In: SCHMID E., BERGER L., BÜRGIN P. (red.) 1968: *Provincialia. Festschrift R. Laur-Belart*, Basel/Stuttgart, 647-663.
- WERNER J. 1986: Nachlese zum Schiffgrab von Sutton Hoo, *Germania* 64, 465-497.
- WHITTING P.D. 1973: *Monnaies byzantines*, Fribourg.
- WIELANDT Fr. 1967: Die Fundmünzen aus dem fränkischen Gräberfeld Klepsau, Krs. Buchen, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 21, 11-20.
- WOOD I. 1994: *The Merovingian Kingdoms 450-751*, London – New York.

1

2

3

1

7

4

5

6

2

8

7

8

9

4

10

10

11

12

6

12

Plaat V:

De gouden munten (schaal 2:1 en 1:1).

1-10: Muntchat. 11. Munt uit dubbelgraf. 12. Oppervlaktevondst.

The gold coins (scale 2:1 and 1:1)

1-10. Hoard. 11. Coin from the double grave. 12. Stray find.